

Both Noémi Zsuzsanna

Népszolgálat és kompromisszum. Életmű a szocialista Romániában*

Bevezető

„Harcol az egyik rossz a másik rosszal; továbbá harcolnak egymással a rosszak és a jók; a jók viszont – ha tökéletesek – harcolni nem tudnak.”

(Augustinus: *De Civitate Dei*)

Katherine Verdery a Ceaușescu diktatúra időszaka alatti, román kulturális életről szóló művének címében a kompromisszum és az ellenállás szavak szerepelnek, mely magatartási formák értéktelítettsége és morális tekintetben való meghatározottsága vitathatatlan.¹ A rendszerváltás közelsége és a múlt rendszerhez kapcsolódó, nagyon is élő (sőt esetenként személyes érdekek által is meghatározott) képzetek és értékítéletek,² illetve az elit 20. század második felében való tevékenységének/szereplésének az ön- vagy

* A témaválasztásban és a dolgozat megírásában való segítségért e helyen köszönettel tartozom dr. Hunyadi Attila Gábor egyetemi adjunktusnak (BBTE, Történelem és Filozófia Kar, Magyar Történeti Intézet). További köszönettel tartozom dr. Pál Judit egyetemi docensnek (BBTE, Történelem és Filozófia Kar, Magyar Történeti Intézet) és Taraș Silviu történész/középiskolai tanárnak (Plugor Sándor Művészeti Liceum, Sepsiszentgyörgy) a segítségéért, illetve Benkő Samunak, Csucsuja Istvánnak, Egyed Ákosnak, Farkas Máriának és Kiss Andrásnak a közreműködésért. Mindazonáltal, az esetlegesen felmerülő hibákért a szerző viseli a felelősséget.

1 Verdery, Katherine: *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*. Editura Humanitas, București, 1994.

2 A román állam kommunista rendszerrel szembeni hivatalos álláspontjához lásd: *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România*. București, 2006, http://www.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf [letöltve 2012. február 19-én].

más általi meghatározásának több irányból való befolyásoltsága a történészek általi kutatást nagymértékben megnehezíti. Jelen írásunkban nem vállalkozhatunk a morális értékektől való elhatárolódásra, így e helyett a Katherine Verdery által meghatározott kategóriákat vesszük át, némileg módosítva. A kommunista rendszer fennállásának időszakában való tevékenységek (legyen az egyéni vagy csoportos) mindegyike besorolható az *ellenállás*, a *kompromisszumkötés* vagy pedig a *megalkuvás* cselekvést kifejező – és ezzel egy időben a cselekvés erkölcsi megítélését is magában foglaló kategóriáiiba. Jelen dolgozatban a kompromisszumos megoldás egy – esetanulmányoszerű – bemutatására vállalkozunk, igaz, a megnevezett „címkék” közötti határvonal megvonása, a szubjektivitást igénylő megközelítésből kifolyólag, igencsak problematikus. Értelmezésünk szerint a rendszerrel kötött kompromisszum jellegű „szerződés”, a népszolgálati tevékenység egyik lehetséges módja, ugyanakkor a legális cselekvés kizárólagos garanciája abban az esetben, ha a közvetített értékek és a tevékenység célja nem (vagy nem teljes mértékben) egyezik meg a hivatalos (jelen esetben a párt által közvetített és meghatározott) irányvonallal. Ennek a meghatározásnak az értelmében, tézisünk szerint, Imreh István munkásságának (a rendszerrel szembeni viszonyt illetően) egyik legfontosabb jellemzője a kompromisszum jellegű megoldások alkalmazása.

Jelen dolgozatban a marxista történetírás jegyeit, és a kommunista rendszer által kötelezővé tett „*vulgármarxista*”³ irányvonalat megkülönböztetjük egymástól, és ezen utóbbi tárgyalására fektetjük a hangsúlyt. Mindezt – amellet, hogy a megnevezett irányvonalak lényegesen különböznek egymástól, és más-más célokat szolgálnak – az is indokolja, hogy maga a kutató személy, Imreh István (1919–2003) sem egyazon módon viszonyult a marxista történetiszemlélethez és a Román Kommunista Párt ideológiájának alapjaként szolgáló vulgármarxista dogmához. Míg az előbbi egyes elemei – több általunk használt forrás tanúsága szerint is – tudományos szempontból hatást gyakoroltak rá, illetve munkássága során eredményesen hasznosította azokat, addig a kommunista diktatúra narratívájának kötelező használata hátráltatóan hatott tevékenységére. Következésképpen: míg a marxi világszemlélet egyes elemei Imreh István tudományos szemléletének

3 A fogalmat Eric Hobsbawm használja a marxista történetírás melletti kortesbeszédként is értelmezhető munkájában, melyben éles határvonalat von a kelet-európai kommunista rendszerek által „kiforgatott” és ideológiává, sőt propagandává degradált vulgármarxizmus és a marxista filozófia/történetiszemlélet között; Hobsbawm, Eric: *A történelemről, történetírásról*. Napvilág, Budapest, 2006, 168.

részét alkotják, addig a kommunista rendszer ugyanennek a tudományos tevékenységének a kereteit/kontextusát határozta meg (határolta be).

A kisebbségi magyar történetírás feladatai a programadó írások tükrében fejezetcím alatt az 1918-as fordulatot követően született kisebbségi történetírás feladatait rögzítő reprezentatív szövegek központi elemeit ismertetjük, annak okából, hogy Imreh István munkásságának eredményeit és törekvéseit a korszakba beágyazottan tárgyalhassuk. Másrészt, a programadó írásokban számba vett feladatok és a kommunista rendszer időszakában született eredmények összevetése (az esetleges sikertelenség okainak a feltárással) adalékokat nyújthat a kommunista párt hatalmának a káros hatásának mértékére is, ugyanis a romániai kisebbségi magyar történetírás gyökerei közvetlenül a két világháború közötti időszakra nyúlnak vissza.⁴

Dolgozatunk második részében, *Korkép* fejezetcím alatt arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljuk a 20. században tevékenykedő jelentősebb kolozsvári magyar kutatók tudományos munkásságát az 1945/48-as cezúra szempontjából, illetve a kommunisták hatalomra jutásának és birtoklásának tudományos eredményekre gyakorolt hosszú és rövid távú hatásai viszonylatában. Az elemzett kutatók kiválasztásakor két szempontot vettünk figyelembe: egyrészt a hazai és nemzetközi ismertséget/elismertséget, valamint az Imreh Istvánnal való szakmai kapcsolat meglétét, illetve mértékét. Tézisünk az, hogy a kommunista párt hatalomra jutásának következtében a kutatók (több tekintetben is) irányt kellett, hogy változtassanak, többé-kevésbé, tudományos értelemben véve kényszerpályára terelődtek; mibenlétének a feltáráására egy-egy kiemelt életműn keresztül teszünk kísérletet.

A „*kényszerpályák*” vázlatos, és szükségképpen szelektív áttekintését és a kisebbségi magyar történetírás feladatainak nagyvonalakban való felvázolását követően térünk rá dolgozatunk második részére: Imreh Istvánnak a kommunista rendszer alatt folytatott tevékenységére. Az *Imreh István munkássága* fejezetcím alatt röviden felvázoljuk a kutató tudományos tevékenységének legfontosabb jellemzőit, történelemszemléletének mibenlétét, életműve maradandóságának és időtállóságának az okát. A dolgozat ezen részében Imreh István intézményes keretek között folytatott munkásságára helyezzük a hangsúlyt, külön kitérve a szóban forgó intézmények és a hatalom közti viszonyra. Ezt követően – az „*Ambivalens diskurzus*” alcím alatt – Imreh István nyomtatásban megjelent művein keresztül mutatjuk be a hatalomnak való megfelelés követelményének kézzelfogható jeleit. Ebben a

4 Nagy Áron: A romániai magyar történetírásról. *História*, 1987. 3. sz.; <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1987-03/historia-1987-03-081013-7#> [letöltve: 2012. április 3-án].

részben elsősorban a szövegelemzés minőségi következtetésekre alkalmas módszerét használtuk, ugyanakkor egyes esetekben – amikor megalapozottnak és eredményesnek láttuk – a kvantifikáció módszerét is igénybe vettük, mely módszert ugyancsak az említett szövegeken alkalmaztunk.

A *Recepció* cím alatt az előző fejezetekben elemzett tevékenység/életmű retrospektív értékelését igyekeztünk feltérképezni elsősorban Imreh István visszatekintő és értékelő/minősítő szövegein keresztül. A szakmabeliek, az egyetemi hallgatók és a nagyközönség Imreh István munkásságához való viszonyulását, illetve az életmű megértésének a fokát mindenekelőtt az Imreh István kéziratgyűjteményében fellelhető levelezésekből rekonstruáltuk. Ugyan-ebben a fejezetben a Román Kommunista Párt Imreh István tudományos teljesítményével szembeni viszonyulásának a milyenségét is igyekeztünk érzékeltetni. Ennek felderítéséhez – a szakirodalom mellett – a kutatásunk során készített interjút használtuk fel.⁵

A kisebbségi magyar történetírás feladatai a programadó írások tükrében

Az empirikus társadalomkutatás az általános európai szinthez képest Erdélyben később, a 20. század elején kezdett formát ölteni. Ennek a fejlődési tendenciának és általános törekvésnek volt elengedhetetlen hozadéka a szociológia és a szociográfia módszereinek a térségben való meghonosodása. A trianoni döntés következtében a tudományművelés, a tudomány-szervezés és a politika közötti kapcsolat szorosabbá vált, ugyanis az újonnan kialakult helyzet megkövetelte az értelmiségiektől a politikai állásfoglalást, így a szerzők műveinek általános törekvése a politikai akaratalakítás és a közvélemény-formálás volt.⁶ A két világháború közötti időszak román nemzetépítő törekvéseinek következtében a kisebbségi magyar elit tudományos tevékenységének közvetlen meghatározója a nemzeti megmaradás volt, amihez a körülmények „adottak voltak”, hiszen Mikó Imre szavaival

- 5 Kutatásunk során interjút készítettünk Benkő Samuval, Csucsuj Istvánval, Egyed Ákossal, Farkas Máriával és Kiss Andrással. Munkamódszerünk szerint a beszélgetést hangfelvétellel rögzítettük, átírtuk, majd az átírt szöveget az esetleges javítások és korrektúra érdekében visszajuttattuk az adatközlőkhöz. Lévé, hogy az összes interjú javított változata, a jelen dolgozat leadásának határideje előtt nem került vissza hozzánk, az átírásokat e helyen nem tesszük közzé. Mindazonáltal a jegyzetekben jelezük, ha a dolgozat törzsszövegében közölt információhoz, valamely interjú/beszélgetés alkalmával jutottunk hozzá.
- 6 Cseke Péter: A tényfeltárás műhelyei a két világháború közötti Erdélyben. *Tiszatáj*, 2002. 1. sz., 61–62; <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/02-01/cseke.pdf> [letöltve 2012. február 29-én].

élve „[...] csak egy léteben állandóan veszélyeztetett kisebbség tudja minden erejét a pártharcoktól elvonva a maga létkérdéseinek megoldására összpontosítani”.⁷ A nemzeti törekvésekkel szorosan egybefonódott a társadalmi/szociális problémák előtérbe kerülése, ugyanis „Az új körülmények között egyértelművé vált, hogy önazonosságuk, a kisebbségi magyar kultúra alapja csak a népi kultúra lehet, mert a falusi lakosság adja a kisebbségi társadalom többségét.”⁸

Asztalos Miklós (1899–1986) 1929-ben, a *Magyar Kisebbség* hasábjain megjelentetett programadó írása a korszak kisebbségi magyar történetíróinak céljait tekintve reprezentatívnak ítéltető,⁹ ugyanis gondolatai évtizedeken át több szerzőnél – azonos vagy revideált formában – visszaköszönnek, emellett az általa megfogalmazott célkitűzések a gyakorlat szintjén is megvalósulni látszottak/látszanak. A fentebbi korrajzból, és annak a tudományosságra gyakorolt hatásából is talán kitetszik, hogy a diaszpórába szorult értelmiség számára a tudományos kutatás egy jól meghatározott cél érdekében folyt, vagyis a társadalommérnöki terveknek rendelődték alá, „alkalmazott” tudománnyá válva. Asztalos Miklós mindezt a lehető legvilágosabban fogalmazza meg programadó írásában kijelentve, hogy: a „[f]élreértés elkerülése végett le kell szögeznünk, amikor a történelmet a kisebbségi kérdés szolgálatába állítjuk, eleve le kell mondanunk arról, hogy a történelem itt öncél lehessen”,¹⁰ mert „[a] kisebbségi történetírás sem öncél, csak eszköz e kérdés megoldásához. Feladatait és módszerét tehát a kérdés természetéhez kell igazítani.”¹¹ Ez azonban korántsem jelenti a tudományosság feladását, ugyanis a „való történelem feltárására” van szükség minden olyan esetben, amikor a múlt falszifikálásának eszközével igazolják a kisebbségi jogok, nemzetközi

7 Mikó Imre: Erdélyi politika. *Magyar Kisebbség*, 1998. 3–4. sz., 110–117.; <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapiid=10&cikk=m980307.htm> [letöltve 2012. március 3-án].

8 Bárdi Nándor: A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. *Magyar Kisebbség*, 1998. 3–4. sz., 55–59.; <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapiid=10&cikk=m980307.htm> [letöltve 2012. március 3-án].

9 Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. I. rész. *Magyar Kisebbség*, 1929. 5. sz., 168–175; Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. II. rész. *Magyar Kisebbség*, 1929. 6. sz., 223–231; Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. III. rész. *Magyar Kisebbség*, 1929. 7. sz., 248–252.

10 Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. II. rész. Id. kiad. 224.

11 Uo. 225.

szerződésekbe foglalt be nem tartását.¹² A történelemkutatás feladatát tehát Asztalos Miklós az aktuális helyzetnek a fejlődés pontos bemutatásával való magyarázatában látja, melynek során a történésznek „*a keverékfajú társadalom élére vonatkozó megállapításokat mintegy biogenetice [kell] kimutatnia*”.¹³ „*Oly történetírássra van szükség, amely az évszázadok folyamán helyenként kialakult keverékfajú társadalmak belső életének ezernyi tényező által meghatározott és meg nem változtatható életformáját tárja fel*”,¹⁴ mivel a korabeli állapotok kialakulásának az okát abban látja, hogy az organikus fejlődés által kialakult természetes formákkal szemben a nemzeti érdekek kerekedtek felül.¹⁵ Mindezekből kitűnik, hogy a kisebbségi történetíró elsődleges feladata a „*keverékfajú*” társadalom származásának a magyarázata, az illető társadalom céljainak és ideális fejlődési modelljének a megértése, illetve magyarázata, rá kell mutatnia arra, hogy ez az etnikailag heterogén társadalom milyen módon őrizte meg homogenitását, és ki kell emelni azokat a szellemi vagy természeti tényezőket, amelyek az adott társadalom fejlődését egy bizonyos irányban terelték. Ennek a kutatásnak az eredményeként a történésznek „[...] *az emberi jogokat történelmi múlttal alátámasztó momentumok kimutatás[ára nyílik alkalma], másodszor az eltagadhatatlan változási párhuzamok kapcsán a példaadás, példamutatás lehetősége és végül a keverékfajú társadalom önmagával való megismertetése [is lehetővé válik]*”.¹⁶

A kisebbségi történetírásnak, célirányos jellegéből adódóan, nem lehet más szempontja (nemzeti,¹⁷ kronologikus, anyagi- vagy szellemi erők vizsgálata), csak a „társadalomtudományi”. Asztalos Miklós fogalomhasználatát szerint a „társadalomtudományi” és a „szociológiai” terminusok azonos értelműek, így mindkét kifejezés „*összefoglalója mindazoknak a tudomá-*

12 Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. I. rész. Id. kiad. 175.

13 Uo. 173.

14 Uo. 174.

15 Uo. 173.

16 Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. III. rész. Id. kiad. 249.

17 A tanulmányban a kisebbségi történetírás módját illetően az a kikötés is megjelenik, mely szerint a magyarság „keleti és nyugati” elválasztását a „faji” együvé tartozásnak felül kell írnia. A román kommunista rendszer alatti időszak cenzúrája azonban szigorúan tiltotta (a hetvenes évekig még a román történetírást illetően is) a politikai és a kultúrnemzet együttes tárgyalását, illetve erdélyi és magyarországi viszonyok egymástól el nem különített tárgyalását. Lásd ehhez Lázok Klára: Könyvkiadás és cenzúra az 1950–60-as évek Romániájában. *Regio*, 2007. 3. sz., 126.; <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/117-145.pdf> [letöltve 2012. március 1-én].

nyoknak, amelyek valamely viszonylatban az emberi kollektivizmus vizsgálataival foglalkoznak”.¹⁸ A letűnt korok társadalmának totális/globális elemzéséhez a kisebbségi kutatóknak a módszerei a „társadalomtudomány” módszerei kell, hogy legyenek. Mai fogalomhasználat szerint ezt inter- és multidiszciplináris módszereknek neveznék.¹⁹ Asztalos Miklós a kisebbségi történetírás feladatainak a meghatározása mellett ennek a tevékenységnek az intézményesülését, vagyis egy Romániai Magyar Kisebbségkutató Intézetnek a megalapítását is igencsak szükségesnek látja.

Venczel József (1913–1972) 1936-ban közölt, *Metamorphosis Transilvaniae* című írásában, melyben Erdély 1918-as metamorfózisának következtében a kisebbségi magyar elit „revíziójának” a szükségességét emeli ki,²⁰ az erdélyi történetírók feladatáról is szót ejt.²¹ Venczel az erdélyi magyar értelmiség kizárólagos feladataként/hivatásaként a népszolgálati tevékenységet jelöli meg. A magyar kultúra ápolását és megőrzését a hagyományos, paraszti társadalom életének a vizsgálatával látja feléleszthetőnek, illetve megőrizhetőnek. Az „önrevízió” egyik fontos elemeként a társadalmi önismeretet, vagyis a történelmi múltismeretet nevezi meg, ugyanakkor fontosnak tartja az „erdélyi magyar társadalomszemlélet” kialakulását is, mely lényegében a korban uralkodó társadalmi viszonyok és életkörülmények sok szempontból való szociológiai vizsgálatát, illetve az eredmények pontos számbavételét és kiértékelését jelenti. Mindezen kutatások „az erdélyi magyar kultúrszellem öntudat-alakító lényegét” is növelik, másrészt a társadalomtudományi kutatások eredményei olyan szellemi termékek, melynek hi-

18 Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. II. rész. Id. kiad. 225.

19 E helyen nem akarunk párhuzamot vonni Asztalos Miklós programadó írása és a szöveg publikálásával azonos évben (1929) Marc Bloch és Lucien Febvre által megalapított *Annales. Histoire, Sciences Sociales* folyóirat történetírói programja között, de nagy a kísértés, ugyanis több tekintetben megfigyelhető a hasonlóság.

20 Venczel József írásában az önrevízió gondolata Makkai Sándor először 1931-ben megjelent, *Magunk revíziója* c. könyvének központi gondolatára vezethető vissza, melyben a szerző a trianoni határrevízió központi gondolatát a kisebbségi magyarság szemléletbeli átalakulásának a szükségességére változtatta. Lásd Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998.; <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=324> [letöltve 2012. április 3-án].

21 Venczel József: *Metamorphosis Transilvaniae. Magyar Kisebbség*, 1998. 3–4. sz., 101–109.; <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=10&cikk=m980312.htm> [letöltve 2012. március 3-án]. A tanulmány megjelenésének eredeti helye: Venczel József: *Metamorphosis Transilvaniae. Hitel*. 1936. 1. sz., 73–80.

ányában a társadalomépítési tervek gyakorlati megvalósítására nem kerülhetne sor.²²

A felvázolt kisebbségi történetírói programokkal a két világháború közötti időszak historiográfiai irányvonalait közel sem merítettük ki, ugyanakkor ismertettük a korszak törekvéseinek általános tendenciáit, és ezzel együtt Imreh István és a vele kortárs erdélyi magyar történetírók munkásságának irányát/célul kitűzött értékeit is. A magyar történetírás feladatairól vallott nézetek nem csupán a két világháború közötti időszakra jellemzőek, hanem a kommunista rezsim időszakának erdélyi magyar történetírói eredményeinek számbavételekor is megfigyelhető egy olyan irányú törekvés, mely – esetenként nem csupán gyakorlati, hanem elvi szinten is – a fent megfogalmazott értékeknek a kontinuitását mutatja. Az ismertetett programadó írásokban foglalt célok beteljesítésének a kötelességét a 20. század második felében alkotó erdélyi magyar értelmiségiek is magukénak vallották, illetve a feladatokat igyekeztek törleszteni. Ezen túlmenően az a kijelentés is megkockáztatható, hogy az interbellikum korszakának (általánosságban vett) történetírói kánonja (tematikai és módszertani tekintetben) nem éles ellentéte a marxista történetírásnak, és nem elsősorban azért, mert a magyar történészek mind baloldaliak lettek volna (habár nem véletlen, hogy szép számmal akad közöttük ilyen is).

A fenti premisszákból kiindulva helytállónak véljük azt a következtetést, mely szerint a 20. század második felének erdélyi magyar történetírása, a megfogalmazott célok tekintetében, eredményesen és sikeresen törlesztette a kisebbségi magyar történetírásra háruló sajátos feladatokat. Mindezzel együtt azonban nem szabad megfeledkeznünk vagy elhanyagolhatónak látnunk a kommunista rendszer gátló és akadályoz(tat)ó jellegét sem, mely a történetírásra és a történészekre is állandó jelleggel (intenzitását tekintve változóan) nehezedett.

22 A társadalomkutatás ilyen értelemben vett pragmatikus szemlélete Venczel József eszmerendszerében elsősorban a Dimitrie Gusti köré csoportosuló bukaresti szociológiai mozgalom közvetlen hatásának tudható be (Vö. Momoc, Antonio: *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*. Curtea Veche, București, 2012, 19–79.), ugyanakkor a szellem- vagy humántudományok „utilitárius” szemlélete a kisebbségi magyar történetírás általános jegyeként írható le.

Kor(társ)kép

„Hogy az itt felsorolt művek nem egy esetben kompromisszumok árán jöttek létre? – kérdezheti a mindig kérdező. Igen! de ne felejtjük: szinte mindannyian kompromisszumok árán maradtunk életben. A kompromisszumok századunk kontinentális kényszerpályáin keletkeztek.”

(Benkő Samu)

Az 1945-ös, de főként az 1948-as változások az élet minden területén fordulatot hoztak, és ez alól a történetírás sem volt kivétel. A hivatalos osztályharcos szemlélet – eufemisztikusan szólva – elvárása mellett a romániai magyar történészekre más jellegű kötelezettségek is hárultak a román kommunista rendszer nemzeti jellege miatt, mely főként a Ceaușescu időszakban volt a rendszer meghatározó jegye, de a Dej-korszak '50-es éveiben, illetve a '60-as évek elején is tapasztalható volt. Ezek a külső elvárások a korszak történészeinek személyes életpályájára éppen annyira hatással voltak, mint kutatási területükre, téziseikre vagy az általuk használt módszertanra. A kutatás nélkülözhetetlen feltételei is nagyban leszűkültek, hiszen a nyugati szakirodalomhoz és az elsődleges forrásokhoz való hozzáférés lehetősége erősen akadályoztatott volt, úgy ahogyan a történészek szakmai – vagy más jellegű – utazásai is. Mindezek mellett a magyar tudományosság/tudomány-szervezés intézményeit (melyek az 1918 és 1940 közötti román asszimilációs politikát, illetve a háború okozta viszontagságos körülményeket átvésztették) teljes mértékben megsemmisítették, vagy beolvasztották a negyvenes-ötvenes évek folyamán (lásd például a Bolyai Egyetemet vagy az Erdélyi Múzeum-Egyesületet). A kedvezőtlen feltételek mellett a kisebbségi magyar történetírás képes volt eredményeket felmutatni, és olyan történészeket „kitermelni”, akiknek a kutatási eredményei napjainkban is értéknek tekinthetők, még akkor is, ha sok esetben a politikai nyomás eredményezte „kényszerpályáról” kell beszélni, mely elsősorban a politikatörténet ideológiától teljes mértékben átítatott útjáról a gazdaság-, művelődés- és társadalomtörténet „terelőútjainak” taposásában jut kifejezésre.

Szabó T. Attila (1906–1987) – Kelemen Lajos (1877–1963) mellett – az egyik legnagyobb hatást gyakorló egyénisége a korszak erdélyi magyar humántudományok művelőinek, illetve iskolateremtő egyénisége az erdélyi nyelvtörténeti kutatásoknak. Kezdetben a teológia és a szépirodalom felé tájékozódott, de egyre inkább a nyelvészet, a történelem, a néprajz, az iro-

dalomtörténet és a szociográfia felé kezdett nyitni, amiben nagy szerepe volt annak, hogy 1925-ben közelebbi kapcsolatba került az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárával és annak akkori levéltárossával, Kelemen Lajossal. 1928-ban a kolozsvári egyetemre iratkozott be bölcsészettudományi szakra, ahol angol nyelvet, magyar irodalmat és egyetemes történelmet tanult.²³ 1930-ban a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban, majd Zilahon a Wesselényi Kollégiumban tanított, és ottlétének ideje alatt a nyelvészet irányából igyekezett feltérképezni az illető települések történetét. Ezen kutatások összefoglalása lényegében a disszertációja volt, melyet 1934-ben védett meg Debrecenben. Élete következő szakaszát Kolozsváron élte le, melynek következtében életműve nagyobbik része Kolozsvár és környékének történeti-néprajzi megismeréséhez kapcsolódik. Szabó nagy elismeréssel tekintett a Dimitrie Gusti köré csoportosuló román falukutató mozgalomra, és vallotta a magyar falukutató mozgalom szakszerű módszerekkel való művelésének elengedhetetlen szükségességét.²⁴ 1936-ban Szabó T. Attila volt az, aki először szervezett falukutató tábort Bábonnyban, mely a tudományosság szempontjából (is), a kezdeményezés okából igencsak jelentős eseménynek tekinthető.²⁵

1940-ben a kolozsvári egyetemen katedrát kapott, de az Erdélyi Tudományos Intézet és az EME intézményeiben is felelős pozíciója volt. A '40-es évek végén bekövetkező változásokkal a marxizmus tételei nevében Sza-

23 Szabó T. Attila életútjának és tudományos tevékenységének részletesebb ismertetését/elemezését lásd még: Benkő Samu: Szabó T. Attila műhelyei. In uő: *Újrakezdések. Tanulmányok, előadások, beszélgetések, búcsúztatások 1990–1995*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1996, 170–193.; Péntek János: Szabó T. Attila. A régi és a megújult Erdélyi Múzeum-Egyesület összekötő életmű. In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009, 463–493.; Benkő Samu: Szabó T. Attila a tudomány-szervező. In uő: *Alkalmak és szavak. Tanulmányok, előadások, beszélgetések, valomások, búcsúztatások*. Polis, Kolozsvár, 2002, 220–231.

24 „A társadalom tárgyilagos tanulmányozása megismerteti a falusi társadalom hibáit és erőseit, tehát azokat a vonásokat, melyeket fűrognatni, illetőleg fejleszteni kell. A néprajzi jelenségek (település, építkezés, gazdasági élet, fafaragás, háziipar, szellemi élet, népdal, népnyelv) ismerete pedig megmutatja azt a szellemi és anyagi műveltség-kincset, amelyet az a nép termelt, illetőleg külső hatásokra elfogadott, de többé-kevésbé a maga lelkéhez, de viszonyaihoz hasonlított.” Idézi: Benkő Samu: Szabó T. Attila műhelyei. Id. kiad. 180.

25 Az 1936-ban Szabó T. Attila tudományos vezetésével megrendezett bábonnyi munkatáborról részletesebben lásd: Dr. Szabó T. Attila: Az első munkatábor. *Hitel*, 1937. 1. sz., 51–65.; Molter Péter: Falukutatás Bálványosváralján. *Hitel*, 1940–1941. 3–4. sz., 285–306.

bó T. Attila tudományos munkásságát is kritikával illették, és mivel nem volt hajlandó ennek engedni, az „újgrammatikus iskola” követőjének bélyegezték. Az ellene indított rágalmak sorozatába illik be az az eset is, melynek során Benkő Samu elmondása szerint „[...] egy nyilvános gyűlésen egyenesen Sztálin művei lebecsülésével vádolták meg, mert felszólalásában cikkeknek nevezte a klasszikusként tisztelt szovjet államférfi nyelvészettel foglalkozó írásait, holott a bíráló szerint – azok tanulmányok”.²⁶ 1952-ben, több neves kutatóval együtt elbocsátották az egyetemről, de mivel hiányát nem tudták pótolni, 1954-ben visszahívták, így nyugdíjazásáig (1971) adhatott elő. Az egyetemmel való kapcsolatot 1971-et követően sem szakította meg, de írásaiból kitetszik, hogy neheztelt a tanszék tagjaira. Mindazonáltal, Péntek János megállapítása szerint, a helyzet romlásáért elsősorban nem ők, hanem a magyarságtudományok művelésére egyre inkább ránehezedő megszorítások voltak felelősek.²⁷ Még az egyetemi munka mellett, 1966-tól egymagában neki kezdett az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztéséhez, melynek első kötete 1975-ben jelent meg. Az első kötet megírását igénylő óriási energia szükségszerűvé tette az egyszemélyes műhely kiszélesítését, így a következő kötetek összeállításához egy kisebb munkacsoport szerveződött Szabó T. Attila köré. A szótörténeti összefoglaló negyedik kötetének 1984-es megjelenését követően, a súlyosbodó politikai körülmények egyre több aggodalomra adtak okot, majd 1987-ben Szabó T. Attila váratlan halála még inkább megrendítette a kutatócsoportot.

Jakó Zsigmond (1916–2008) ugyancsak annak a generációnak a tagja, akinek szakmai munkássága tekintetében Kelemen Lajos meghatározó személyiség volt, ugyanakkor munkássága nagymértékben magán hordja Mályusz Elemér népiség- és településtörténeti iskolájának a nyomait is. Forrásfeltáró és forrásértelmező írásai tematikai tekintetben igen szerteágazók: gazdaság-, társadalom-, művelődés-, írás- és könyvtörténettel egyaránt foglalkozott, ahogyan a szakszerű forráskiadás kánonjának a megteremtéséhez/kialakításához is nagymértékben hozzájárult. A Jakó Zsigmond által középpontba helyezett történeti tematika több történetírói iskola programjába is beillik (bizonyos tekintetben a marxista történetírás irányvonalaiba is), ugyanakkor, Kubinyi András véleménye szerint, nem lenne helyes az életmű egyetlen iskola keretébe való beillesztése sem.²⁸

26 Benkő Samu: Szabó T. Attila műhelyei. Id. kiad. 185.

27 Péntek János: I. m. 486.

28 Kubinyi András: Jakó Zsigmond a történettudós. *Erdélyi Múzeum*. 2006. 3–4. sz., 14; http://epa.oszk.hu/00900/00979/00418/pdf/EM-2006_67_03-04epa.pdf [letöltve 2012. március 16-án].

A szerteágazó témaválasztás az életmű egészét tekintve egységes keretbe illeszthető be, melyben a szakaszosságot és az időnkénti kényszerpályákat az intézményes és a hatalom általi elvárások jelentették.²⁹ Pályája kezdeti időszakában központi helyre kerültek a település-, gazdaság- és parasztságtörténeti kutatások. A kommunista hatalomátvételt követően azonban Jakó úgy értékelte, hogy a marxista tanok és a források ebben nem összeegyeztethetőek,³⁰ így kutatási reflektora a népiségtörténetről / „agrárvilágról” a segédtudományok, paleográfia, forráskutatás, írás- és könyvtörténet felé terelődött. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy teljes mértékben semlegesíteni tudta volna a központi irányítás káros hatását. Erre a legpregnansabb példa talán a kolozsmonostori konvent 1259–1556 közötti időszakából ránk maradt latin jegyzőkönyv bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatokban való közzététele volt, melynek kiadását a Kommunista Párt nem engedélyezte azzal az ürüggyel, mely szerint a kivonatos, fordításban megjelenő forráskiadás nem egyezik a román tudományosságban szokásos forráskiadási módszerrel.³¹

A Kolozsvárra kerülését (1941) követő évben már oktatott az egyetemen, mely tevékenységet egészen 1981-ig folytatta, az 1952 és 54-es évek közötti időszak kivételével.³² Az egyetemi oktatástól eltekintve Jakó nem vállalt nyilvános szereplést, így kutatásaiba merülhetett, és nem érték fölösleges zaklatások.

Csetri Elek (1924–2010) generációs társainak többségéhez hasonlóan az erkölcsi és a szakmai megmaradás érdekében a gazdaság- és a művelődéstörténet keretében igyekezett kutatni és publikálni a szocializmus időszaka alatt. 1947-ben államvizsgázott a kolozsvári egyetem Bölcsészettudományi Karán, melyet követően beiratkozott a doktori képzésre. Annak ellenére, hogy már ebben az időben (1947) folyamatban volt az egyetemre való tanári kinevezése, erre csak 1949-ben került sor, mivel viszonya az újonnan kiépült/kiépített rendszerrel közel sem volt felhőtlen. A körülmények követ-

29 Lásd „... pályám egy nagy kaland volt...” Beszélgetés Jakó Zsigmonddal. Kérdezt: Lupescuné Makó Mária, 2006. március, Kolozsvár. *Erdélyi Múzeum*. 2006. 3–4. sz., 16–27; http://epa.oszk.hu/00900/00979/00418/pdf/EM-2006_67_03-04epa.pdf [letöltve 2012. március 16-án].

30 Uo. 19.

31 Benkő Samu: A nyolcvanadik évtized. In *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. 491.; <http://mek.niif.hu/02700/02717/02717.pdf> [letöltve 2012. március 11-én].

32 Jakó Zsigmond egyetemi katedrától való megfosztására (1952) ugyanazon „tisztogató” keretében került sor, melynek során Szabó T. Attilát is – ideiglenesen – eltávolították az egyetemről.

keztében figyelme a gazdaság-, és a művelődés területére koncentrált, illetve ezen belül az ifj. Wesselényi Miklós életét és munkásságát kutatta, egy monográfia megírása céljából. Mindazonáltal „*fejgyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a Wesselényi-életrajz egy olyan személyiség, akinek pályájában a döntő momentum a politikai tevékenység volt, az akkori Romániában nem írható meg*”, így figyelme szükségképpen olyan személyiségekre terelődött, akik jelentőségét az egyetemes tudományosság is elismeri, így jutott el Körösi Csoma Sándor vagy Bethlen Gábor személyéhez.³³

1980-ban Csetri Elek és Imreh István közös műveként jelent meg az *Erdély változó társadalma*³⁴ című kötet, melyben a szerzők az erdélyi társadalom 1767 és 1821 közötti korszakának statisztikai szempontból való megközelítését nyújtják. A nyolcvanas évek második felében a kutatási feltételek egyre inkább kedvezőtlenebbé váltak az alkotás és az oktatás számára egyaránt, így 1986-ban docensként vonult nyugdíjba, felhagyva az egyetemen való oktatói munkával. Ugyanezekben az években, a nagyméretű nyomás következtében a kiadási/publikálási lehetőségek is leszűkültek, így az összegyűlt írások egy részének a nyomtatásban való megjelentetésére csak a rendszerváltást követő években kerülhetett sor (a kortárs romániai magyar történészek többségéhez hasonlatosan).

Egyed Ákos (szül. 1929) a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban érettségizett, majd 1948 és 1952 között végezte egyetemi tanulmányait Kolozsváron. 1951-ben az egyetemen gyakornoki teendőket látott el, de oktatói pályájának hamarosan vége szakadt, ugyanis családjá kuláklísta-ra került, és őt végérvényesen elbocsátották az egyetemről. Az egyetem elvégzését követően a Román Akadémia kolozsvári fiókjánál, a társadalomtörténeti osztályon kapott kutatói állást, ahol a munkás- és a parasztmozgalmak kutatása volt a feladata. Nem sok idő elteltével sikerült a kutatást az agrár-, gazdaság- és a társadalomtörténet irányában terelnie, mely témák viszonylag nagyobb teret engedtek a történész saját meglátásainak a kifejezésére. A hatvanas évektől kezdődően, a politikailag szabadabb légkör következtében, figyelme egyre inkább az 1848–49-es forradalom háromszéki területeken való kutatására terelődött, így ennek a munkának az eredményeképpen

33 Ars longa, vita brevis. Interjú Csetri Elek történész-akadémikus születésének 80. évfordulója alkalmából. Készítette Somai József. *Közgazdász Fórum*, 2004. július-augusztus, 1–12, 3.; <http://epa.oszk.hu/00300/00315/00028/pdf/00028.pdf> [letöltve 2012. március 21-én].

34 Csetri Elek – Imreh István: *Erdély változó társadalma, 1767–1821*. Kriterion, Bukarest, 1980.

1978-ban került kiadásra a *Háromszék 1848–1849* című monográfia.³⁵ A háromszéki szabadságharc összefoglalójának a megírását követően magától adódott a szabadságharc Erdély viszonylatában való történetének a kutatása, ugyanakkor a körülmények a nyolcvanas években ennek már nem kedveztek, így az *Erdély 1848–1849* című kétkötetes szintézis megjelenésére a kommunista rendszer bukását követően, a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából, 1998-ban nyílt lehetőség.³⁶ A nyolcvanas években a „kényesebb” témák helyett újra a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások kerültek előtérbe Egyed Ákos munkásságának keretében is. 1981-ben jelent meg ebben a témában a történész egyik máig legsikeresebb műve *Falu, város, civilizáció* címmel.³⁷ A 19. századi erdélyi modernizációs és urbanizációs folyamatokat vizsgáló kiadványban³⁸ a történész olyan jelenségeket helyez előtérbe, mint a vasúthálózat- és a hitelrendszer kiépítése, illetve az ipar- és a városfejlesztés folyamatának a véghezvitele, mely témák részletesebb elemzésekor napjaink történészei számára is hivatkozási alapként szolgálnak az Egyed Ákos által végzett kutatások.³⁹

Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Csetri Elek, Egyed Ákos és (a dolgozatunk következő részében részletesebben is tárgyalásra kerülő) Imreh István – de folytathatnánk a sort Kiss András (szül. 1922), Benkő Samu (szül. 1928) és mások nevének a megemlékezésével, kiknek – munkásságára egyaránt jellemző az Erdély történeti múltjának kutatása során kifejeződésre jutó, etnikai értelemben vett átfogó szemlélet. Az erdélyi magyar társadalom etnikai kereteket meghaladó, holisztikus szemlélete megkövetelte a román és a szász történeti kutatások eredményeinek az ismeretét, ugyanakkor a kortárs kutatókkal való együttműködést is, ami szemléletbeli, következőképpen pedig módszertani és tematikai kölcsönhatásokat is eredményezett a román és a magyar történelemkutatók között. Az együttes munka és az egymásra hatásnak kézzelfogható bizonyítékai a közös kiadványok vagy az

35 Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*. Kriterion, Bukarest, 1978.

36 Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1998.

37 Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció: tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben: 1848–1914*. Kriterion, Bukarest, 1981.

38 A kötet a tárgyalt időszak, de a használt módszerek és a kutatói prekonceptió tekintetében is rokonságot mutat, ugyanakkor kronológiailag kapcsolódik Imreh István 1979-ben kiadott *Erdélyi hétköznapiak* című könyvéhez. Lásd Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Fejezetek Erdély gazdaság- és társadalomtörténetéből, 1848–1914*. Kriterion, Kolozsvár, 2002, 5–7.

39 Pál Judit: Egyed Ákos nyolcvan éves. In Pál Judit – Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2010, 7.

emlékkönyvekben szereplő bilingvis tanulmányok is. Az említett magyar kutatókkal való közös munka tekintetében elsősorban David Prodan (1902–1992) és Camil Murășan (szül. 1927) nevét kell megemlítenünk, akik a 20. század második felében érvényre jutó politikaideológiai nyomással, illetve a hivatalos román nacionalista irányvonallal szemben a fentiekben felvázolt „stratégiákhoz” hasonló megoldásokat alkalmaztak a történelemkutatás szakszerű művelésének az érdekében.

Az e helyen tett kitekintőben nem törekedtünk a teljességre, sem az életművek bemutatása, sem pedig a korszakban alkotó jelentőségteljes történészek maradéktalan számbavétele tekintetében. Célunk az volt, hogy Imreh István munkásságát egy olyan szélesebb keretbe helyezzük, melyen keresztül bepillantást nyújthatunk azokba a történetírói útkeresésekbe, amelyek a kommunista párt kötelező elvárásaira adott válaszokként jöttek létre. Amint látszik, kényszerpályáról (nem azonos mértékben, de) minden olyan esetben beszélhetünk, amikor az egyéni cél- és értékrendszer nem volt azonos a hatalom hivatalos ideológiájával, és az erre adott egyéni válasz nem a megalkuvás vagy az értelmiségi pályától való visszavonulás volt, hanem az adott körülmények közötti optimum keresése. Az említett történészeknek, a kedvezőtlen körülmények mellett is sikerült olyan műveket alkotniuk, melyek napjaink – illetve az ideológiától mentes (vagy helyesebben, ettől kevésbé átitatott) – tudományos mércéje szerint is magas szakmai színvonalat és megkérdőjelezhetetlen tudományos értéket jelentenek. Ennek a megállapításnak igen jó példája az 1986-ban, Köpeczi Béla szerkesztésében, Budapesten megjelent háromkötetes *Erdély története*,⁴⁰ melyben a tárgyalta történészek kutatásainak az eredményeit is felhasználták, illetve többször hivatkoztak rájuk. A kötet megjelenését követő vitához⁴¹ való hozzászólásra a jelen dolgozatban kiemelt történészek részéről a ’89/90-et megelőző évekből nem találtunk példát, ugyanakkor a vita keretében,⁴² a magyarországi törté-

40 Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*. I–III. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.; <http://mek.niif.hu/02100/02109/html/> [letöltve 2012. március 29-én].

41 A háromkötetes *Erdély története* megjelenését követően, a román és magyar szakmai, illetve politikai körökben kibontakozott vitára éppen azért kerülhetett sor, mert a romániai helyzettel ellentétben – ahol a ’80-as években a rendszer diktatórikus jellege nem alábbhagyott, hanem egyre inkább intenzívebbé vált – magyarországi berkekben a politikum a mindennapi és a tudományos életből egyre inkább visszaszorult.

42 A kötet megjelenését követően kibontakozott vita tárgyáról és tartalmáról lásd bővebben: Köpeczi Béla: *Erdély története harminc év távlatából. Kisebbségkutatás*. 2006. 1. sz.; http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2006_01/cikk.php?id=1332 [letöltve 2012. március 29-én]; Rácz István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről*. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9–10. Debrecen, 1988.

nészek részéről gyakran történik rájuk hivatkozás, mint igencsak termékeny és szakmailag elismerésre érdemes kutatókra, akiknek eredményei érdemek a közönség ismeretére és a szélesebb tudományos köztudatba való beemelésre.⁴³

Esettanulmány: Imreh István munkássága

Imreh István személye általánosan ismert, és történelmi munkássága szakmai, de laikus körökben is elismert. Életművének jelentős része a szélesség múltjának (elsősorban gazdasági és társadalmi szempontból való) teljesebb megismerése és a történettudomány módszertanának a jelen igényeihez való közelítése tekintetében kimagaslóan elismerésre érdemes. A hazai – illetve az európai történeti – és történetelméleti művek beható ismerőjeként írásainak színvonala európai mércével mérve is eleget tesz az elvárásoknak. Történelemszemléletét elsősorban újszerűség és eklektikusság jellemzi abban az értelemben, hogy a múltbeli és a kortárs történelemszemlélet ismeretében igyekezett egy sajátos, európai szinten is helytálló, ugyanakkor a helyi körülményekhez alkalmazkodó történetírást művelni, illetve történelemszemléletet megfogalmazni, melynek elemei/gyökerei különböző mozgalmakhoz, történetírói iskolákhoz, illetve történetírókhoz vagy értelmiségiek munkásságának hatásaihoz köthetők. Életművének egyes elemei, illetve szemléletének bizonyos vetületei rokonságot mutatnak a marxista történetírással, illetve a marxi szemlélettel és módszertannal is, azonban több, Marx által is képviselt gondolat más iskolák/mozgalmak programjában is visszaköszön, így annak végérvényes kijelentésére, hogy az említett szemlélet bizonyosan a marxizmus *közvetlen* hatása, kockázatos és korántsem megkérdőjelezhetetlen lenne. Következésképpen, valószínűnek látjuk, hogy a történész munkáiban megfigyelhető tematikai sajátosság és a hasz-

43 Egyed Ákos, Camil Murășan és Imreh István több kutató mellett (C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Chereșteșiu, Al. Neamțu, T. Morariu, C. Bodea, B. Surdu, C. Nuțu, V. Curticăpeanu) társszerzői voltak a hivatalos román ideológiától és nacionalista kirohanásoktól átitatott, 1961-ben megjelent *Din istoria Transilvaniei* című, a Román Akadémia gondozásában megjelentetett kötetnek, mely az 1986-ban Budapesten megjelent *Erdély történetének* az ellenpéldája. A '61-es kiadvány szerzői között olyan kutatókat is találunk, akik ideológiai és politikai szempontból a hatalmi narratívához igen közel álltak. Az általunk kiemelt történészek esetében a kötet megjelenéséhez való aktív hozzájárulás egy olyan hivatalos felkérésnek való eleget tétel volt, amelyet az adott korszakban és politikai viszonyok között kockázatos lett volna visszautasítani. Imreh István esetében (lévén, hogy kérdéseink Imreh István munkásságára vonatkoztak) Kiss András, a vele való beszélgetés kapcsán ezt külön ki is emelte.

nált módszerek némelyike, melyek elemei a marxi történelemszemléletben, illetve Marx történelmi tárgyú írásaiban is kifejezésre jutnak, annak a Hobsbawm által is megfogalmazott fejlődésnek a következménye, melynek során „[...] a történetírás több nemzedék során egy meghatározott irányba mozgott, tekintet nélkül művelőinek ideológiai kötődéseire [...]”.⁴⁴

Imreh István baloldali beállítottságának gyökereit, melyről írásai, de a környezetében élő személyek is, utólagos visszaemlékezés során tanúskodnak, – véleményünk szerint – a kisebbségi magyar elit népszolgálati ideológiájára és „integrációs stratégiáira” kell visszavezetni, melyek kiformálódása az első világháborút lezáró békeszerződésekig, illetve az ezt követő román nemzetállam-építési törekvési folyamatig vezethetők vissza.⁴⁵ A Venczel József és Mikó Imre (1911–1977) nevével fémjelezhető generáció figyelmének középpontjában – a népi írókkal való szoros szellemi kapcsolat következtében is⁴⁶ – egyértelműen a paraszti társadalom és a falu állt,⁴⁷ hiszen „[a]z új körülmények között egyértelművé vált, hogy önazonosságuk, a kisebbségi magyar kultúra alapja csak a népi kultúra lehet, mert a falusi lakosság adja a kisebbségi társadalom többségét”.⁴⁸

Az említett népszolgálat ideológiája éppen ennek a társadalmi csoportnak a „felemelését” tűzte zászlajára, ötvözve a nemzeti megmaradás és az aktuális szociális állapoton való javítás céljait. Imreh István munkásságára igen jellemző e két sajátos értékrend *egyensúlyi állapota*,⁴⁹ mely nem megle-

44 Hobsbawm: i. m. 74.

45 A generációs csoportok meghatározásához és integrációs stratégiáihoz lásd bővebben: Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 41–66.; <http://mek.oszk.hu/08000/08023/08023.pdf> [2012. március 4-én].

46 Itt még meg kell említeni a Dimitrie Gusti köré csoportosuló bukaresti szociológiai iskola hatásait is, melyek ugyancsak ebben az irányban terelték a figyelmet, ugyanakkor módszertani szempontból is kimagaslóan nagy hatást gyakoroltak az erdélyi magyar falukutató mozgalomra.

47 Bárdi: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). Id. kiad. 43–44.

48 Bárdi Nándor: A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. Id. kiad.

49 Az egyensúlyi kifejezést azért kell hangsúlyozottan kifejtenuünk, mivel Imreh István egyes kortársai, illetve az őt követő generáció többsége látványosabban a baloldal felé tolódott el, mert „[ú]gy vélték, hogy a kisebbségi léthelyzetből való kilépést, az etnikai törvonalak eltüntetését megoldja a kommunista párt képviselte internacionalizmus”. – Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). Id. kiad. 44.

pő, hiszen szocializációjára éppen ebben a szellemi közegben került sor, melynek során szoros szakmai és baráti kapcsolatba is került ennek a szellemiségnek a képviselőivel.

Következésképpen: álláspontunk szerint Imreh István tudományos tevékenysége – mind a történész által vallott történelemszemlélet, mind az alkalmazott módszereket illetően – rokonítható a marxista történetírással, ugyanakkor a kapcsolat nem egyirányú, és valószínűleg nem is közvetlen hatás következményeként jött létre, hanem több, egy időben hatást gyakorló szellemi áramlat szintéziseként öltött testet.⁵⁰ Emellett a korszak sajátos problémái és az arra született megoldási programok/elképzelések, ugyanakkor a behatárolt lehetőségek vagy megszorítások elemzése is szükséges egy életmű, esetünkben Imreh István tudományos tevékenysége elemzésekor. A korszak sajátos problémái kapcsán elsősorban a kisebbségi létet szükséges kihangsúlyoznunk, míg megszorító/behatároló tényezők alatt az 1948 és 1989/90 közötti totalitárius rendszer – a tudományosság szempontjából (is) – egyértelműen káros hatásait kell kiemelnünk. Ebből következőleg *„Imreh István munkásságában is figyelembe kell venni azt, hogy milyen korban írt, és, hogy amit írt, feladatként írta vagy szabad akarattal”*.⁵¹

„Ambivalens diskurzus”

Az „ambivalens diskurzus” fogalmának a magyar szakirodalomban való meghonosítása Lőrincz D. József nevéhez kötődik, aki *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben* című könyvében esettanulmányyszerű példáját nyújtja az 1989 előtti – kényszerű –, és utáni (1990–1994) – berögzült –, laikus és értelmiségi körökben megnyilvánuló ambivalens diskurzusnak.⁵² Az elsősorban (de nem kizárólag) nyilvános szférában megjelenő írások két síkon való értelmezhetősége, illetve az írás megfogalmazójának erre irányuló tudatos szándéka/törekvése nyilvánvalóan egy érdek- és értékkonfliktusnak

50 E helyen talán fontos megemlíteni azt, hogy Imreh István végzettségét tekintve közgazdász volt, ami az életműve egészen végigkísérhető, hiszen bizonyára ennek is szerepe volt sajátos téma- és módszerválasztásában. Emellett Marx hatása tekintetében sem jelentéktelen a közgazdaságtudományi iskolázottság (és szemlélet), hiszen a marxista filozófia hatásai – közel sem kizárólagosan, de – elsősorban a közgazdaságtan tudományát érintették.

51 Kiss Andrással készített interjú, Kolozsvár, 2011.

52 Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004. <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=322> [letöltve 2012. október 13-án].

az eredménye. Az erdélyi magyar kisebbségi elit 1945 utáni értékeinek központi elemeit a közösség, a hagyomány és a népszolgálat képezi.⁵³ A „nép” ebben a kontextusban az erdélyi magyar kisebbséget, illetve annak egy kisebb (például regionális szempontból megkülönböztethető) csoportját/közösségét jelöli. A hagyományok és a közösség, mint hagyományos társadalmaszerveződési forma közvetett vagy közvetlen védelme, illetve szolgálata, a paraszti társadalom érdekeinek a kielégítését és a nemzeti megmaradás garanciáját is jelentette.⁵⁴

Ezzel az értékrenddel szemben állt a 40-es évek végén hatalmát kiépítő Román Kommunista Párt ideológiája,⁵⁵ mely nem csupán iránymutatóként/cselekvési keretként, hanem egyenesen dogmaként funkcionált⁵⁶ (tartalmi átalakulásokkal és intenzitását tekintve is változóan) egészen a kommunista rendszer megdöntéséig. A szocializmus ideológiájának alapját a marxizmus képezte, de „*a tudományt ideológiává redukálta, az ideológiát pedig propagandaeszközzé, esetleges politikai álláspontok kicsinyes igazolásává*”,⁵⁷ aminek következtében a marxista gondolkodást megfosztotta lényegi elemeitől, és tőle idegen elemekkel töltötte tele. Ilyen „idegen elemnek” tekinthető a nemzeti, nacionalista diskurzus is, mely a román kommunista rendszer ideológiájának egyik meghatározó/kulcsfontosságú eleme.⁵⁸ Lévén, hogy a hivatalos diskurzus nacionalista vetülete a román nemzetállam megteremtését, vagyis a kisebbségek asszimilálását tűzte ki végső célul, a kisebbségi magyar elit törekvéseivel szemben helyezkedett el.

A hivatalos ideológia és a kisebbségi magyarság értékei között feszülő ellentét, illetve a népszolgálat igényének az általános megfogalmazódása (az értelmiség kötelezettségérzete) játszott elsődleges szerepet az ambivalensnek nevezett diskurzus általánosan bevett szokássá válásában. Az ambivalens diskurzus alkalmazása lehetőséget adott arra, hogy egyrészt az értel-

53 Uo. 35.

54 Uo.

55 A magyar kisebbségi elit (főként a politikai elit) azonban a kezdeti időszakban a baloldalt szövetségesnek tekintette a polgári oldallal szemben, mely eleve „*bűnösnek*” bélyegezte magyarsága miatt. A szovjet típusú berendezkedés azonban hamarosan nyilvánvalóvá tette, hogy éppen azokat az értékeket fenyegeti veszély, amelyek védelme érdekében szövetségre léptek a baloldallal. Lásd Bárdi Nándor: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. A magyar elképzelések 1918–1940. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz., 329–376. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf2400.pdf> [letöltve 2012. február 17-én].

56 Verdery: i. m. 28.

57 Hobsbawm: i. m. 152.

58 Lásd Verdery: i. m.

miségek bizonyos értékeket továbbra is képviseljenek, így megtartva hitelüket, másrészt meg a követelményeknek való minimális alkalmazkodással olyan fórumokat használhattak ki, melyek a kompromisszumkészség hiányában megközelíthetetlenek lettek volna, vagyis a hatalom szempontjából is legitimek maradhattak.⁵⁹

Az ambivalens diskurzus esetünkben való vizsgálatakor egyszerre kell elemzés tárgyává tennünk a leírt, szövegben benne foglalt információkat, azok bemutatásának a módját, a szerző explicit vagy implicit véleményét a kifejtett témával kapcsolatban, írásának okait, a választott téma indokát, megjelent írásának a helyét és idejét, ugyanakkor a hivatkozott szerzők és idézett szövegek/szövegrészek okaira is fényt kell derítenünk. A tartalmi elemek körültekintő vizsgálata mellett azonban szükséges figyelni az írásból kimaradó információkra, illetve a szerző hallgatásának okaira is. A következőkben kísérletet teszünk arra, hogy a meghatározott szempontok segítségével egy példáját nyújtsuk az ambivalens diskurzus gyakorlati alkalmazásának.

Az ambivalens diskurzus alkalmazásának egyik – Lőrincz D. József által is kiemelt, illetve⁶⁰ – Imreh István által is alkalmazott módja az ortodox kommunista szövegrészek behelyezése olyan, önmagában koherens és egésszet alkotó szövegrészek közé, melyek logikai szerkezetébe ezek nem illelnek bele. Ezeknek a szövegrészeknek a beiktatása véleményünk szerint – éppen az integráltságuk hiányából fakadóan, ugyanakkor az ideológiai elvárásoknak való megfelelés kényszeréből kifolyólag – teljes mértékben külső követelményeknek igyekeznek eleget tenni, és nem a saját meggyőződés vagy vélemény kifejeződése. Az ilyen jellegű szövegrészek általában a tanulmány elején vagy a következtetésekben olvashatók, de esetenként a szövegtörzsbe is beékelődnek.

A tájékoztató vagy tudományos írások szövegei közé iktatott, pártpolitikai kurzust közvetítő paragrafusok mellett olyan írásokkal is találkozunk, melyek teljes egészében a hatalmi diskurzust közvetítik. Ennek az oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a párt által masszívan ellenőrzött kiadók felől érkező „felkéréseket” abban az időben „nem volt ildomos” visszautasítani.⁶¹ Ezzel párhuzamosan az a fejlődési tendencia is kimutatható, mely a cenzúra és a propaganda fokozatos összefonódását eredményezte. A szigorúan tiltott és a hivatalos pártkurzus által kötelezően előírt nyilvános kommunikáció a hetvenes évek végére fellebbezhetetlenül állandósult, de

⁵⁹ Lőrincz: i. m. 61–62.

⁶⁰ Uo. 74.

⁶¹ Kiss Andrással készített interjú, Kolozsvár, 2011.

kifejlődésének kezdetei a korábbi időszakban is kifejtették hatásukat.⁶² Imreh István 1963-ban, a *Korunk* hasábjain megjelentetett recenziója, melyben egy, az 1948 és 1963 közötti korszak marxista történetírásának eredményeit – ortodox módon – összefoglaló kiadványt véleményez, az említett kötelező felkéréseknek egy példájaként értékelhető.

A marxista történetírás eredményeinek határtalanul pozitív megítélése és elismerő számbavétele mellett megjelennek a Kommunista Párt „dicső tetteit” laudáló passzusok is, melyek kifejezik, azt a „felismerést”/felismertést, mely szerint: *„Mind világosabbá vált, hogy a kommunista párt volt az az egyetlen politikai erő, amely magasra emelte a haladásért vívott harc zászlaját, a nép érdekeiért, azért, hogy Románia a hitlerista Németország ellen fordítsa fegyvereit.”*⁶³ Bizonyára az ilyen és ehhez hasonló szövirágok további felsorakoztatása elől bújik ki a szerző a jelenkor-történetírás állásának ismertetésekor, amikor beletörődötten kijelenti, hogy: *„Fölösleges e korszak egyes szakaszait, jelentősebb állomásait külön kiemelni, hiszen arról a dicsőséges periódusról van szó, amelynek lényege a szocialista forradalom győzelme, a szocialista rendszer megteremtése hazánkban, s amelynek mindennapjaiban élünk.”*⁶⁴

A román kommunista pártideológia nemzeti jellegének a következményeként is értékelhető, hogy bizonyos témák tárgyalása során nem lehetett kizárólag a történelmi Erdélyre koncentrálni, hanem a kutatásba a Kárpátokon túli területek vizsgálatát is be kellett vonni.⁶⁵ Ugyanígy, Erdély népességére vonatkozólag tiltó listára helyezték azokat a műveket, illetve megvétőzták azoknak az írásoknak a nyomtatásban való megjelentetését, melyek nem az itt élő népek békés együttélését mutatták be, hanem szigorúan vett nemzeti keretek között tárgyaltak valamely kérdéskört.⁶⁶ Mindazonáltal (eltérő – főként politikai – okok miatt) tiltott volt a román állam határai keretén belül élő román nemzet, és a diaszpórában élő románság, illetve a magyar és a száz kisebbségi csoportok és az anyanemzet közötti párhuzam megvonása.⁶⁷

62 Gyórfy Gábor: Cenzúra Romániában. *Regio*, 2007. 3. sz., 107–108.; <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/095-116.pdf> [letöltve 2012. március 1-én].

63 Imreh István: Tizenöt év történetírása a „*Studii*” mérlegén (1947–1962). *Korunk*, 1963. 8. sz., 1015.

64 Uo. 1017.

65 Kiss András: Jakó Zsigmond (1916–2008). Túlélés, kényszerpálya, alkotás. *Korunk*, 2011. 5. sz., 98. http://korunk.org/letoltlapok/Z_YKorunk2011majus.pdf [letöltve 2012. február 16-án].

66 Lázok: i. m. 125.

67 Uo. 126–127.

Imreh István kutatásai tágabban értelmezve Erdély, de elsősorban Székelyföld, illetve Háromszék területére koncentrálódtak. *A rendtartó székely falu*⁶⁸ bevezető tanulmánya is az ebben a régióban fellelt falujegyzőkönyvek értelmezésével, illetve a kötet második része ezeknek a falujegyzőkönyveknek a közzétételével foglalkozik. Ennek ellenére – és annak dacára, hogy a bevezető tanulmány tárgyalásában a havasalföldi, illetve a moldvai régiókról nem esik szó – a bevezető tanulmány következtetésében a következő paragrafus olvasható: *„Így volt ez természetes módon mindenütt az országban. Különösképpen Moldva részei falvaiban, a havasalföldi moșneni községekben, a szász közösségekben, valamint ott is, ahol különböző nyelvű lakosok éltek együtt, azonos gondok győtrőtteiként, közös harcok egymáshoz kapcsolódtak.”*⁶⁹ A gondolat egyértelműen a különböző nemzetiségű népek „testvéri együttélésének” ideá(1)ját idézi. Ennek ellenére, szükséges megjegyezni, hogy a történeti múlt szigorúan vett nemzeti keretek közötti megkonstruálása ellen nem kizárólag a marxista történetírás vagy a kommunista kánon emelt szót. A történelem holisztikus láttatásának az igénye az európai történetírói iskolák programtervezeteiben éppen annyira jelen volt, mint amennyire a korszakban haladónak tekinthető román és magyar kutatók/kutatócsoportok is ennek szükségességét hangsúlyozták, érvként kiemelten hangsúlyozva az erdélyi társadalom multietnikus jellegét. Következésképpen az erdélyi história megírásakor érvényre jutó többnemzeti együttélést hangsúlyozó retorika nem tekinthető kizárólag az elvárásoknak való elégtételként, még akkor sem, ha ez olykor túldimenzionáltan és ideológiai tételekkel megfűszerezve is jelenik meg. Az viszont, hogy a holisztikus szemlélet és az összehasonlítás határai Nagy Románia államhatáraival esnek egybe, majd minden bizonnyal politikaideológiai megszorításokra vezethető vissza.⁷⁰

A cenzúra megkerülésének egy másik módja, hogy a bemutatott/ismertetett jelenséget/személyiséget, a valóság-hűségre törekvő ismertetését köve-

68 Imreh István: *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a bomló feudalizmus utolsó évszázadából*. Kriterion, Bukarest, 1973.

69 Uo. 90.

70 Ebből a szempontból az Erdély történetében megjelenő szemlélet sokkalta realitásabbnak tetszik. A szerzők az előszóban megjegyzik, hogy Erdély és az erdélyi társadalom keleti, illetve nyugati kapcsolatait illetően *„[m]íg Magyarország esetében etnikai szempontból a magyarság volt az összekötő kapocs, Havasalföldet és Moldvát illetően a románság”* – Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*. I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 6.; <http://mek.niif.hu/02100/02109/html/> [letöltve 2012. március 29-én].

tően, a történész a pártkurzus értékrendjének megfelelően ítélte meg.⁷¹ „A feudalizmus hosszú évszázadait alapvetően jellemezte a kizsákmányolás, a sokak elnyomása a kevesek részéről, a szabadság hiánya és a tudatlanság, valamint a babonák uralma. Ebben a keretben a faluközösség, az egyszerű emberek kis csoportja kialakította – az egymáshoz tartozás, az egybebúvás szükségességének a tudatát, az egymásért való felelősségvállalást”⁷² – vonja le a következtetést Imreh István a „feudalizmus” általános jellemzőinek az ismertetését követően. A marxista morális kategóriák alkalmazása mellett a szövegrészben a marxi világnézet azon elemei köszönnek vissza, melyeket/ amelyekkel a kommunista rendszer a leginkább kisajátított/azonosult (a történelem „kizsákmányolók” és „kizsákmányoltak” közötti harcként való értékelése, a babonák, a vallás és a miszticizmus elutasítása). Az idézett szöveg első mondata a marxi „feudalizmuskritika” vádját eleveníti fel, azonban a második mondatban a faluközösség azon értékei jelennek meg (közösség, szolidaritás), melyekkel – a retorika szintjén! – a hatalom is azonosult.⁷³

Henri H. Stahl egy 1986-os interjúban beszél az általa a „marxizmus szabadságának” nevezett jelenségről. A megnevezés egy „ideológiától mentes tudományos módszert [jelöl], aminek világnézeti semlegességét éppen a marxizmusra való hivatkozással lehetett védelmezni”.⁷⁴ A marxi tételek szövegekbe való beemeléssel, illetve a szocializmus „tudományos” megalapozóira való hivatkozással az értelmiségiek az ambivalens diskurzus egy másik módszerével éltek. Imreh Istvánnak a kommunista rendszer időszaka alatt megjelent műveiben is jelen vannak a Marxtól és/vagy Engelstől származó szövegrészek, illetve a rájuk való hivatkozás, ahogyan helyenként – igaz, ritkábban – Lenintől származó axiómák (sic!) idézésére is találunk példát. Mindazonáltal megfigyelhető, hogy igyekezett olyan szövegrészeket beemelni, melyek tudományos értékkel, és a témát illetően relevanciával bírnak.⁷⁵

71 Lőrincz D. József – a fentiekől némileg eltérően – az ambivalens diskurzus alkalmazásának ezen módját az ideológiai „ellenfél” véleményének pontos bemutatásában, majd az „ellenséges” vélemény „cáfolatában” jelöli meg. Lásd Lőrincz: i. m. 74.

72 Imreh István: *A rendtartó székel falu. Faluközösségi határozatok a bomló feudalizmus utolsó évszázadából*. Id. kiad. 90.

73 Lázok: i. m. 136. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/117-145.pdf> [letöltve 2012. március 1-én].

74 Miskolczy Ambrus: Bevezetés Henri H. Stahl világába és történeti szociológiájába. In Stahl, H. Henri: *A régi román falu és öröksége*. ELTE BTK, Román Filológiai Tanszék, Budapest, 1992, 19.

75 A fentiekben kiemelt Imreh Istvántól származó szövegrészek ehhez, és az általában idézett szövegrészekhez képest „szélsőséesebb” példák, melyek általában nem jel-

Ennek ellenére, úgy véljük, hogy az említett utalások és hivatkozások nem a történész önszántából keletkeztek, hiszen a 40-es évek végét megelőzően, illetve a rendszerváltást követő időszakban megjelent írásaiban ezek teljes mértékben hiányoznak (lásd a 4. mellékletet). Kutatásunk során nagyon kevés esetben talákoztunk Imreh István szövegeiben a szocialista rendszer kiépítőinek, illetve vezetőinek a nevével,⁷⁶ vagy a tőlük származó szövegek idézésével.

A szocializmus ideológiai autoritásaira, illetve a baloldali érzületű értelmiségiek írásaira való hivatkozás kötelezettségével az antikommunista, sőt esetenként a polgári írókra való utalások tiltása, vagy az ezért való elmarasztalás is együttjárt. Az 1965-ban elindult *Gazdaságtörténeti Tanulmányok*, melynek első számában Imreh István megjelentette a *Majorsági gazdaságlakosság Székelyföldön a feudalizmus bomlásának időszakában* című írást, nagy vitát kavart történész berkekben, egyrészt a nevezett munka, másrészt az eddigi eredmények és a továbbiakban megvalósítandó kutatási feladatok meghatározása tekintetében. Pataki József szerint az Imreh Istvánt ért kritika elsősorban abból az okból bontakozott ki, hogy „a szerző ezekben a fejezetekben [a társadalomtörténettel foglalkozó részekben], amelyek nem állnak kutatásának középpontjában, más munkák hiányában kénytelen volt fokozottabb mértékben igénybe venni polgári, sőt feudális szemléletű történetírók műveit is. A könyv körül támadt vita éppen abból indult ki, hogy a szerző állásfoglalása e polgári történetírók célzatos magyarázatával – különösen Apor Károlyéval – szemben nem jutott elég határozottan kifejezésre”.⁷⁷ Böződi György ugyanezen munkát azért marasztalta el, mert úgy ítélte meg, hogy a szerző a „székely jobbágyság kérdését a múlt századbeli földesurak megvilágításában tárja fel”, és emellett „a székely földesúri birtok és a jobbágyi földek viszonyát illetően Imreh az uralkodó rétegek érdekeit kifejező törvéncikkekre hivatkozik, anélkül, hogy azokat behatóan elemezné és bírálná”.⁷⁸

A marxi gondolkodás, illetve a szocialista ideológia egy meghatározó eleme az igen jellegzetes és nagyon is tudatos célok által meghatározott fogalomhasználat. Imreh Istvánnak a kommunista hatalom időszaka alatt kifejtett munkásságában a marxi gondolkodás központi elemeit leíró kulcs-

lemzőek a történész műveire, ráadásul azokból az évtizedekből származnak, amikor a történészekre nehezedő nyomás mértéke a legnagyobb volt.

76 A Román Kommunista Párt vezetőire vagy a Lenint követő szovjet pártfőtitkárokra való utalásokkal egyáltalán nem talákoztunk.

77 Pataki József: Eredmények és feladatok a Székelyek történeti múltjának feltárásában. *Korunk*, 1957. 2–3. sz., 330.

78 Uo. 333–334.

szavak és a hatalom narratívájára jellemző – Françoise Thom művében ki-válóan összefoglalt⁷⁹ – fogalomhasználat egyes elemei is fellelhetőek (például a harc, munka, kizsákmányolás, osztály, osztályharc stb. terminusok gyakori használata). E helyen a „feudalizmus” fogalmának használatát emelnénk ki, ugyanis feltételezésünk szerint a kifejezés Imreh István általi használata sokkal inkább a kommunista rendszer által támasztott követelményeknek, semmint a tudományos elvárásoknak tesz eleget.⁸⁰ Bónis György 1948-ban megjelentetett művében jogi szempontból részletes elemzés tárgyává teszi a nyugat-európai feudális viszonyrendszer kialakulását, majd ezt összeveti a középkori magyar jogrendszerrel.⁸¹ Bónis a magyarországi – társadalmi, gazdasági és politikai szempontból is – meghatározó rendszert művében következetes módon hűbériek, illetve rendinek nevezi. A nagyhatású művet a kommunista hatalom kiépítésével tiltólistára tették.⁸² Imreh István írásaiban ugyanannak a valóságnak a megnevezéseként felváltva használja a marxi „feudalizmus,” és a Bónis György által (tudatosan) használt „hűbéri,” „rendi,” illetve „úrbéri” rend fogalmait. Mindazonáltal megfigyelhető, hogy míg az 1947-ben megjelentetett *Székely falutörvények*ben a feudalizmus fogalma egy alkalommal sem fordul elő, addig az 1973-ban kiadott *Rendtartó székely faluban* a hűbériség, a rendiség vagy az úrbériség terminusaival szemben – melyek csak elvétele jelennek meg – a feudalizmus fogalmának használata lényegesen túlsúlyban van (lásd a 4. mellékletet).

Ahogy azt már fentebb is jeleztük, a kommunista párt hivatalos ideológiájának a szövegekben való jelenlétére bizonyos jelenségek tárgyalásának a hiányából is következtethetünk. Olyan személyekről (lásd fentebb ifj. Wesselényi Miklós esetét) vagy jelenségekről, melyek ellentétesek voltak az aktuális pártkurzussal, nem volt szabad vagy ajánlatos, illetve szakmai szempontból gyümölcsöző beszélni. A végeláthatatlan példák e helyen való

79 Thom, Françoise: *Limba de lemn*. Humanitas, București, 2005.

80 Itt azonban meg kell jegyezni, hogy Imreh István szakmai formálódására igen nagy hatást gyakorló nyugat-európai, elsősorban francia történészek is következetesen a „feudalizmus” fogalmával jelölik a középkori politikai, gazdasági, társadalmi, sőt bizonyos tekintetben a kulturális életet is magában foglaló (össz)társadalmi rendet/rendszert. Példaként elég, ha Marc Bloch feudális társadalomról írt nagyhatású művét említjük – Bloch, Marc: *A feudális társadalom*. Osiris, Budapest, 2002.

81 Lásd Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1948. <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1123> [letöltve 2012. február 14-én].

82 Kiss András: Jakó Zsigmond (1916–2008). Túlélés, kényszerpálya, alkotás. Id. kiad. 92.

felsorakoztatása helyett csupán egyetlen precedenssel illusztráljuk a cenzúra ilyen jellegű tudományos munkába való behatolását, éspedig az egyház intézményének és a vallás szerepének az Imreh István munkásságában való megjelenítésével, helyesebben ennek kimaradásával. A történész azon műveiben, amelyek a diktatúra „erősebb” periódusában jelentek meg nyomtatásban, az egyház intézményének szerepe és a vallás sok tekintetben meghatározó jelenléte (ne feledjük, hogy újkori faluközösségekről van szó) nem kerül tárgyalásra, illetve a szükségesnél kevesebb szó esik róla.⁸³ Ezzel szemben viszont azokban a kötetekben, melyek azonos témában íródtak, de nem Romániában, vagy pedig a diktatúra valamely „liberálisabb” évtizedében jelentek meg, ugyanerre az intézményre, illetve kulturális jelenségre sokkalta nagyobb hangsúly kerül.⁸⁴

Recepció

A kommunista rendszer fennállásának időszakában a párton – illetve a nomenklatúrán – és a kedvezményezett csoportok köréből kiszorult vagy kívül maradtaknak a legális módon való, nyilvános közegben kifejtett tevékenység engedélyezése érdekében meg kellett felelniük bizonyos kritériumoknak, és eleget kellett tenniük bizonyos elvárásoknak. Ennek bemutatására tettünk kísérletet a fentiekben Imreh István munkásságán keresztül. A következőkben azt fogjuk megvizsgálni, hogy a kötelező jelleggel bíró hatalomnak való megfelelés fényében Imreh István történetírói tevékenysége mennyire érte el a kitűzött célt. Ezt egyrészt a szakmai és a nagyközönség részéről érkező visszajelzések alapján vizsgáljuk meg, külön kitérve az ambivalens diskurzus használatának (közönsséggel és hatalommal szembeni) sikerességére, másrészt megnézzük, hogy az utólagos visszatekintés során Imreh István hogyan ítélte meg, illetve mennyire tartotta eredményesnek a szocializmus alatt kifejtett történetírói tevékenységét.

A nyilvános szférában való ambivalens narratíva használatának előfeltétele, hogy a szöveg/vagy információközlő feltételez egy olyan befogadói réteget, melynek értékei, célja és nyelvezete/kódrendszere az általa képviselttekhez, illetve használtakhoz közel áll, illetőleg azonos.⁸⁵ Amennyiben ez hiányzik, megszűnik a kapcsolat az adó és az információt befogadó egyén/csoport között.

Az ambivalens diskurzus használatának megfelelő módja, illetve ezen lehetőség sikeres/eredményes kihasználása Imreh István tevékenységét ele-

83 Lásd például Imreh István: *A rendtartó székely falu*. Id. kiad.

84 Lásd például Imreh István: *Székelyek a múlt időben*. Magvető, Budapest, 1987.

85 Lőrincz: i. m. 58.

mezve nyilvánvaló, hiszen egyrészt kortársai, de a napjaink kutatói is elismeréssel nyilatkoztak, valamint nyilatkoznak munkásságáról, ugyanakkor a nagyközönség sorában is népszerűnek tekinthető kutatóról van szó; másrészt meg egészen a nyolcvanas évek közepéig folytatott kutatói, illetve oktatói munkát intézményes, tehát állami keretek között, vagyis a hatalom által való (radikális) akadályoztatás hiányában.

A kép azonban árnyalásra szorul, hiszen az Imreh kézírathagyatékban lévő szakmai levelezés között (annak ellenére, hogy a levelek tartalma általában véve, helyesebben nagy többségében a megfogalmazottakat támasztja alá), olyan – közönség részéről érkező – elismerő levél is található, mely a történész életművének a teljes mértékű félreértéséről tanúskodik (lásd az 1. mellékletet). A „*Tisztelt Imreh István Professzor Elvtársnak*” címzett levél elismerően szól a kutató négy évtizedet felölelő tevékenységéről, melyet a székegy múlt teljesebb megismerésének szentelt, így alkotva nagyot „*népünk szocialista-öntudat alakítása terén*”. A levél teljes szövege a hivatalos ideológiát közvetíti. Tudva azt, hogy a korszakban nem csupán a nyilvános, hanem a magán jellegű írásokhoz is hozzáférése volt a hatalomnak, azt is mondhatnánk, hogy a levélben a szerző az ambivalens diskurzust alkalmazta, saját személyi biztonságának a védelme érdekében. Mindazonáltal ebben az esetben ambivalens diskurzusról nem beszélhetünk, hiszen a hivatalos ideológia frazeológiáján kívül a levél semmilyen más információt nem közöl, továbbá nem tűnik úgy, mintha a feladónak különösebb nehézséget okozott volna az ortodox retorika bő használata.

A levelek nagy többsége nem csupán sokkalta távolságtartóbb a hivatalos narratívától, hanem még az a levél is kivételes, melyben a megszólítás-ként a feladó a címzettet elvtársi titulussal ruházza fel (vagy minősíti le). Ezzel szemben a feladók nagy többsége a levélben Imreh István valamely művének szakmai érdemeiről, illetve a kutató munkásságának értékeiről ír, kiemelten nagyra tartva Imreh István történelemszemléletének újszerűségét, használt módszereinek helyességét (kiemelve az interdiszciplinaritást), illetve az általa kutatott parasztság- és gazdaságtörténeti múlt feltárásának a szükségszerűségét (példának okáért lásd a 2. és 3. mellékleteket).

Úgy, ahogyan a szakmabeliek és a tágabban vett közönség is megoszlik az Imreh István írásainak olvasata, illetve értelmezése tekintetében, úgy a hatalommal szembeni – viszonylagosan sértetlennek tekinthető – munkavégzés kijelentése is árnyalásra szorul. Imreh István majd négy évtizedes egyetemi oktatói tevékenysége, valamint írásainak gyakori közzététele is arról tanúskodik, hogy az elvárásoknak való minimális szintű elégtétel fejében munkáját tehetségéhez mérten, akadálytalanul folytathatta. Ezzel szemben viszont meg

kell jegyeznünk, hogy (több, hozzá hasonlóan kimagasló kutatóval együtt) az egyetemen végzett munka és az általa betöltött státus nem arányos, hiszen 1983-ban (annak ellenére, hogy többször is felmerült professzorrá való kinevezése) docensként vonult nyugdíjba.⁸⁶ A megérdemelt tisztség visszatartásáért a rendszer/a hatalom⁸⁷ és – elsősorban – annak nemzetiségekkel szembeni diszkriminatív politikája okolható.⁸⁸ Farkas Mária elmondása szerint Imreh István professzorrá való kinevezését a Securitate egy László Gyuláról írt (enyhén szólva) elmarasztaló cikk megírásához kötötte, melyre Imreh István nem volt hajlandó, így a tisztséget sem kapta/kaphatta meg.⁸⁹

A gyakori (és viszonylag akadálymentes) publikációkra vonatkozó kijelentésünkön kvalitatív és kvantitatív szempontból is finomításokat kell eszközölnünk. Imreh István életmű-bibliográfiája kiemelkedően sok tételt foglal magában,⁹⁰ ugyanakkor a 40-es évek végén, illetve az 50-es évek elején és a 80-as években nyomtatásban megjelenő kiadványok vagy nagyobb lélegzetű tanulmányok száma, más évtizedekhez viszonyítva számszerűen jóval kevesebb, főként, ha a magyar nyelvű publikációk számát vesszük figyelembe. Ez minden bizonnyal kapcsolatban van a politikai irányvonallal, illetve a pártpolitikai kurzusváltással, olyannyira, hogy a kommunista rendszer utolsó évtizedében műveit tiltólistára is helyezték.⁹¹ Emellett esetenként olyan tanulmányok is megjelentek a neve alatt, melyek témája ideológiailag erősen átszőtt, továbbá a kiadó már önmagában jelzi a könyv megjelenésének célját (például az RNK Akadémiai kiadója).

Úgy, ahogyan a publikált szövegek is magukon viselik a párt által támasztott követelményeket, az egyetemi munka során is szükségképpen meg

86 Csucsuja Istvánnal készített interjú, Kolozsvár, 2011.

87 Farkas Mária az akkoriban rektorként tevékenykedő Constantin Daicoviciu személyét nevezte meg, mint aki visszatartotta, illetve akadályoztatta Imreh István szakmai felemelkedésében. Az erre vonatkozó kérdésünkre azonban Csucsuja István tagadó választ adott; Farkas Máriával készített interjú, Kolozsvár, 2011.; Csucsuja Istvánnal készített interjú, Kolozsvár, 2011.

88 Imreh István, utólag, a 90-es években, egy szenátori döntés következtében megkapta a professzori címet, de mivel előzőleg docensként vonult nyugdíjba, mindez anyagi jutatásokat nem vont maga után. Uo.

89 Farkas Máriával készített interjú, Kolozsvár, 2011.

90 Lásd Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999, 536–555. (megj.: a megjelölt helyen az Imreh István által közölt írások fellelhetőségének adatai mellett a róla, illetve munkásságáról szóló irodalom jegyzéke is közzölve van).

91 Farkas Máriával készített interjú, Kolozsvár, 2011.

kellett felelni ezeknek. Az Imreh István tanítványaival készített interjúk, illetve a témában általuk közölt írások szerint, annak ellenére, hogy voltak bizonyos megszorítások és ezzel együtt követelmények, Imreh István megtalálta a módját annak, hogy mindezek mellett olyan információkkal szolgáljon hallgatói számára, melyek átörökitése saját értékrendszere szerint szükségeszerű volt.⁹² Csucsujá István elmondása szerint a párttal, illetve az egyetem vezetőségével Imreh Istvánnak elsősorban nem a kurzusokon elhangzottak miatt alakult ki kisebb konfliktusa, hanem sokkal inkább az oktatott tárgyak miatt, mivel a vezetőséget többször számon kérték az Imreh István által előadott fasizmus és a második világháború témájában tartott tárgyakért, illetve ezen tárgyak tartalma felől állandó jelentéseket vártak a vezetőség részéről.⁹³ Mind a kutatásunk során készített interjúk, mind az Imreh István tanítványai által e témában megjelent írások egyöntetűen arról tanúskodnak, hogy a megszorítások ellenére a történész által tartott kurzusok nem voltak ideológiailag átszöve. Lévéen, hogy az elhangzottakról a hallgatóság valamely tagja állandó jelleggel referált, (ami Imreh István számára is tudott dolog volt) „[n]em rugaszkodott el túlságosan [a hivatalos irányvonalától], de nem is kellett elrugaszkodnia” – jegyezte meg Csucsujá István.⁹⁴

Következtetések

A 20. század második felének kelet- és közép-(kelet)-európai történetészeire nehezedő, hatalom általi elvárások és kötelezettségek következtében a század második felének historiográfiája sajátos jegyeket visel magán. A negyvenes évek végén kialakuló körülmények között a történészeknek egyre nehezebb volt azokhoz a célokhoz és általános értékrendszerhez tartaniuk magukat, amelyeket ők, illetve elődeik fogalmaztak meg a két világháború közötti időszakban. A nép és a kisebbségi magyar nemzet szolgálatának az igénye mindazonáltal nem múlt ki, és a diktatúra időszakában is jól körvonalazható egy olyan történetírói kutatócsoport léte, mely ezen céloknak a beteljesítésén munkálkodott, megkeresve azt a járható utat, mely az elismerésre érdemes, politikai rezsimek fölötti történetírás, illetve a hatalom kötelező direktíváinak való megfelelés kötelezettsége között húzódott. Ez a társadalmi és egyben szakmai magatartás járható út volt a '40-es évek végétől a '70-es évek végéig, '80-as évek elejéig. A kommunista rendszer utolsó évti-

92 Lásd Gyöngyösi Gábor: Milyen a székely ember? Imreh István: Székelyek a múlt időben. *Napjaink* (Miskolc). 1998. 2. sz., 33.

93 Csucsujá Istvánnal készített interjú, Kolozsvár, 2011.

94 Uo.

zedében azonban az osztályharcos szemlélet és a román kommunista rendszer nemzeti jellegének látványos felerősödése miatt a romániai magyar elit addig használt stratégiái már nem bizonyultak használhatóknak.

A hivatalos „vulgármarxista” narratíva általános és különbség nélkül mindenkire kötelező használatának kötelezettségére különböző válaszok születtek a historikusok körében. E dolgozat keretében, a kérdés összetettségéből kifolyólag, kizárólag a kompromisszumos megoldások keresésének példaértékű esetéről ejtettünk szót. A Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Csetri Elek és Egyed Ákos életművének igencsak vázlatos áttekintésével talán nyilvánvalóvá vált, hogy a párt által kötelezővé tett és számon is kért elvárások, illetve intézkedések milyen közvetlen és közvetett hatással voltak az említett kolozsvári historikusok személyes életútjára és szakmai tevékenységére.

A szintetikus áttekintést követően Imreh István életművének kiragadása az említett középút járásához, a hatalom által megszavazott legitimitáshoz elengedhetetlenül szükséges módszerek analitikus módon való felvillantását célozta.

Az ambivalens diskurzus, illetve azok az értékek, melyek emögött meghúzódnak, a szakmai és a laikus közönség által is többségben megértésre, sőt nagymértékű elismerésre találtak még akkor is, ha szélsőségesen ellentmondó példák is akadnak. Ezeknek a kiragadására azonban kizárólag azért vettük a bátorságot, mert Imreh István munkásságának a magas szintű elismertségét sem a múlta, sem pedig a jelenre vonatkozólag nem kell, hogy bizonyítsuk.

Mellékletek

1. melléklet⁹⁵

„Kedves Imreh István Professzor Elvtárs

Az 1980. év küszöbén, könyvedet olvasva az Erdélyi Hétköznapiokról a XVIII. század második és a XIX. század első felében, sok szeretettel gondolok utolsó találkozásunkra. A Rendtartó Székely falu után, most új könyved tanulmányozva átfogó képet alkottam egész tudományos tevékenységedről, arról, amit csaknem négy évtized fáradhatatlan és önzetlen munkáddal alkottál népünk szocialista-öntudat alakítása terén. Minden sorban lüktet a szerkezet, a megtisztelés olvasóiddal szemben, mert őseink mindennapi életét tárod fel írásaidban a marxista-leninista történetírás pártosságával. Bármelyik tanulmányod olvasom, akár a

95 Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Kolozsvár, Imreh István kézirathagyatéka, 22. doboz, 392. csomag, Fazekas János gratulációja az Erdélyi Hétköznapiok megjelenése alkalmából, Bukarest, 1979. december 26.

székely szabadságrendszerről, akár a hozzám érzelmileg közelebb álló ősokról és erkölcsökről Keresztur-fiuszékből vagy éppen Gábor Áronról, mind-mind azt az örök igazságot tükrözik, hogy őseink példamutató konok harcot vívtak a létért, az emberibb életért, az egyén és a közösség szabadságáért. Szép természet, az idén betöltött 60. életévedben készített számvetés gazdag, és a román nép története, közös múltja elevenedik meg minden írásban.

Kívánom, hogy az 1980. év újabb eredményeket hozzon munkádban mindnyájunk épülésére, nemzetiségünk felvirágzására, hogy minél közelebb jussunk a régen várt összefoglaló nemzetiségtörténelmünk megírásához. Elvtársi tisztelettel üdvözlöm kedves családot, szeretett feleséged, gyerekeid és unokáid. »Székely módra« kívánok Boldog Új Esztendőt, bort, búzát és békességet!

Népköztársaságunk kikiáltásának évfordulóján s a beköszöntő Új Év küszöbén kellemes ünnepeket kíván Fazekas János.”

2. melléklet⁹⁶

„Kedves Tanár Úr!

Elnézést kérek, hogy ismeretlenül zavarom. Írásait mindig figyelemmel olvasom, mert a bennük kifejeződő szemléletmódot, a történeti szociológia módszereinek érvényesítését a puszta faktorológiával szemben elméleti szempontból nagyon fontosnak tartom. Úgy gondolom, hogy e szemléletmód rendszeres, ha nem is szigorúan szakdolgozat-szerű kifejtése hozzájárulhatna ahhoz, hogy a különféle önismereti törekvések ne az elmélet ellenére, vagy egyszerűen az elméleten kívül érvényesüljenek, hanem az elmélettel egybefonódva, ami többek között a múltat a jelennel egybekapcsoló lényegi, nem pedig felületi összefüggések feltárásának és tudatosításának egyik feltétele. Ezért gondoltam arra, hogy megkérdezzem, nem volna-e kedve 150–200 oldalnyi terjedelemben a Korunk sorozat számára/ mely természet – és társadalomtudományi sorozat/ összefoglalni a történeti szociológia, egyáltalán az elméleti igényrel művelt történetírás főbb problémáit. Amennyiben egyéb elfoglaltságai miatt a könyv megírására nem vállalkozna, egy az idevágó nemzetközi szakirodalom elméleti-módszertani szempontból, legfigyelemreméltóbb szövegeiből / az Annales köre, stb. készült válogatást is nagy örömmel fogadnánk.”

96 Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Kolozsvár, Imreh István kézirathagyatéka, 22. doboz, 376. csomag, Molnár Gusztáv (a *Korunk* szerkesztőjeként írt) levele, 1977. január 17.

3. melléklet⁹⁷

„Kedves István!

Hálásan köszönöm Csetri Elekkel együtt írt könyvedet. Elnézésedet kérem, hogy ilyen nagy késéssel nyugtázom, de előbb szerettem volna tanulmányozni, hogy érdemben is írhassek róla. Nos, a tanulmányozáshoz idő kell, s mint bizonyára magad is sokat dolgozó ember, jól tudod, hogy magunkfajtaéknak ebből van a legkevesebb.

Nem ismerem annyira Erdély társadalomtörténetét, hogy teljes szakszerűséggel szólhassak munkátokhoz, így inkább csak impresszióimat közlöm. Belelapozva a könyvbe, rögtön megkapott a feldolgozásba fektetett rengeteg munka, amit hűen tükröznek a gondosan elkészített táblák és ügyes diagramok. Azután beleolvasva, nagy meglepetéssel tartottam az erdélyi társadalom sokszínűségét és bonyolult voltát. Valójában úgy van, ahogy írátok: a történeti irodalom »megfeledezett«⁹⁸ erről, és ennek következtében »Erdély átlagossá, egyenmű entitás jelzőjévé vált.«⁹⁹ Ha csak ezt a téves felfogást osztottátok volna el, máris nagy eredménynek kellene elkönyvelnünk. De hát ennél jóval többről van szó! Végülis minden jel azt mutatja, hogy meglepő pontossággal sikerült rekonstruálni Erdély demográfiai és társadalmi viszonyait a vizsgált időszakban. Én itt a »meglepő pontosságon«¹⁰⁰ a megközelítésnek azt a fokát értem, ami a prestatistikai korszak forrásai alapján egyáltalán elérhető.

Mindebben döntő része volt alapos forrásismereteken és történeti tudományokon kívül az alkalmazott módszernek is, melynek lényegét oly jól, és oly rokonszenvesen foglaltátok össze az I. fejezetben. Nagyon józan, hogyan kijelölték a kvantifikáció határait: egyik oldalról »a leírt szám sem mindig igazabb a leírt szónál,«¹⁰¹ másik oldalról pedig: »A matematika segítségével a múlt, a történelem tudományosabb tükrözést remélhet, a történetírás magabiztosabbá, ellenőrizhetőbbé válhat.«¹⁰²

Teljes meggyőződéssel vallom és is ezt a felfogást, annál is inkább, mivel magam is kiadósan élek a kvantifikáció eszközeivel. Egy 1728-ból származó adóösszeírás anyagát dolgozom fel computer segítségével. II megye mintegy 2600 helységéről van szó, mintegy 400. 000. adattal. Ilyen nagyságrendű munkát kézzel feldolgozni lehetetlen lenne. Ugyanakkor azonban azt is le kell szögezmem, hogy a computer által nyújtott óriási segítség mellett sem veszítették érvényüket a kutatás klasszikus eszközei és módszerei. A kapott eredményeket állandóan ellenőrizni kell az eredeti forrásokhoz való visszanyúlással, illetve így kell élettelibbé tenni azt a kissé sematikus képet, amit a gép szükségképpen adni tud.

Még egyszer megköszönve szíves figyelmedet, és gratulálva a megjelenéshez, meleg szeretettel köszönt: P. Géza”

97 Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Kolozsvár, Imreh István kézirathagyatéka, 22. doboz, 395/a. csomag, Perjés Géza gratulációja, Budapest, 1981. június 1.

4. melléklet

<i>Mű cím</i>	<i>Kiadás éve</i>	<i>Ol-dal-szám</i>	<i>Név szerinti utalások⁹⁸</i>	<i>A „feudalizmus” fogalmának használata</i>	<i>Az „úrbériség” és a „rendiség”⁹⁹ fogalmainak használata</i>	<i>A „hűbériség” fogalmának használata</i>
Székely falutörvények ¹⁰⁰	1947	4 ¹⁰¹	Domanovszky Sándor		„rendi tagozódás”	
		5			„nyugati rendiség”	
		6			„a rendiség fokozatos kiépülése”	
		8			„rendiségkorabeli”	
		10	Tagányi Károly			
		11	Tagányi Károly		„rendi birtokjogi viszonyok” „rendiségben” „rendiségkorabeli”	

98 A táblázatban kizárólag a szövegközi utalásokat jelölöm meg, vagyis azokat a szerzőket, amelyek neve a törzsszövegben nem, csak a jegyzetekben vagy a bibliográfiában szerepel, jelen táblázatban nem tüntettük fel. Ugyanakkor a táblázatból kihagytuk az elsődleges forrásként értékelhető művek szerzőinek nevét is. Ugyanitt kell felhívni a figyelmet arra, hogy az elemzett írások hosszúsága közel sem egységes, ami módosítón hat az általunk elemzett kritériumok eredményeinek az alakulására is.

99 Imreh István ebben a műben a „rendiség” fogalmát egyrészt, mint komplex társadalmi és gazdasági szervezőelvnek a megnevezését, másrészt meg a rend fogalmát egy-egy a társadalmi hierarchia különböző fokán lévő csoportnak a megnevezésére használja (pl. „alsóbb rendbeliek”). A táblázatban kizárólag azon helyeket tüntettük fel, ahol a kifejezés az elsőként megjelölt jelenségre, vagyis a rendi társadalmi szerveződés intézményére vonatkozik. Ehhez hasonlóan az „úrbériség” fogalmát is csak abban az esetben tüntettük fel, ha az előzőleg említett komplex jelenségre vonatkozik (következésképpen a kifejezésből képzett személy, és státusjelölő fogalmak – pl. úrbéres – a jelen táblázatban nem szerepelnek).

100 Imreh István: Székely falutörvények. Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1947. http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf8589.pdf [letöltve 2012. február 15-én].

101 Az oldalszámokat a könyv digitális formátuma alapján jelöltük meg.

A rend- tartó székely falu ¹⁰²	1973	5				„hűbéri társadalmi szervezet”
		6		„feudális szervezet”		
		7		„feudalizmus”		
		8	Erich Zöllner	„feudális termelési viszonyok”		
		9	Walter Markov Benda Kálmán		„rendi hagyományok”	
		11				„hűbérurak bandériumai”
		12		„antifeudális küzdelem” „feudális szervezet” „feudális viszonyok”	„úrbéri állapotok” „úrbírszabályozó rendeletek”	
		13		„feudalizmus” „feudalizálódás” „feudális hierarchia”		
		16	Benkő Károly	„feudális szervezet”		
		19		„feudalizálódás folyamata”		
		21	Marx és Engels ¹⁰³	„feudalizálódás” „feudalizmus bomlása”		
		27		„antifeudális harc”		
		30	Teleki Domokos			
		31	Kővári László			
		32		„feudális szervezet”		
		33		„feudális állam”		
		34		„feudalizálódás”		
		42	Teleki Domokos			
		54		„feudalizmus korabeli”		
		58	Dósa Elek			

	60		„feudalizmus”			
	68		„feudális birtokjog”			
	74	Teofil Frank Gheorghe Candrea Dósa Elek				
	75	Szabó István				
	76	Benedek Elek				
	77	Teleki Domokos Kővári László				
	78	Benkő Samu				
	81	Benkő Samu				
	82	Benedek Elek				
	85		„bomló feudalizmus”			
	87		„feudális világ”			
	88		„feudalizmus”			
	90		„feudalizmus”			

102 Imreh István: *A rendtartó székelly falu. Faluközösségi határozatok a bomló feudalizmus utolsó évszázadából. Kritérium, Bukarest, 1973.*

103 „*A faluközösségben Marx és Engels a népi szabadság egyetlen megmaradt tűzhelyét köszöntötték, és úgy vélték, hogy az egészen a legújabb korig élt az elnyomottak kezében.*”

„A faluk birodal- mának módja- ról” ¹⁰⁴	1996	179	Jakó Zsigmond			
		182	Trócsányi Zsolt Tagányi Károly ¹⁰⁵			
		184	Dósa Elek V. Filep József			
		185	Marc Bloch			
		186		„feudális birtokviszony”		
		189			„űrbérendezést pótló törvények”	
		190			„űrbériség”	
		191		„feudális birtokviszonyok”		
		192			„űrbéri maradvány” „űrbéres communitás”	
		5	Marx Feuerbach Kölcsey Nicolae Bălcescu			
		7	Maurice Druon			
		8	Marc Bloch			
		9	Marc Bloch	„a feudalizmusnak keresztelt rendszerben”		
		11				„hűbéri függőség”
		12	F. Braudel Lenin			

15	„feudális társadalom” „feudalizmus bomlásának idő- szakában” „feudális társadalom”		
22	„feudális társadalom”		
25	Trócsányi Zsolt Lenin „feudalizmus” „feudalizmus kezdeti időszakára” „feudalizmus kezdeti szakasza” „a feudalizmus késői, már bom- lásig jutó szakasza” „feudalizmus”		
26	„feudális állam” „feudalizmus utolsó szakaszában” „feudális osztálytársadalom”		
28	„feudális termelési viszonyok” „feudalizmus kezdetétől”		
30	„feudális uralkodó réteg” „a feudalizmus megkésettén bontakozik ki”		
31	„feudális szerkezetét”		
32	„feudális viszonyok” „feudális termelőmód”		
37	„feudális társadalom” „feudalizmus alkonyán”		

1980

Erdély
változó
társas-
dalma¹⁰⁶

104 Imreh István: „A faluk birodalmának módjáról”. In Sipos Gábor (szerk.): Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1996, 179–194.

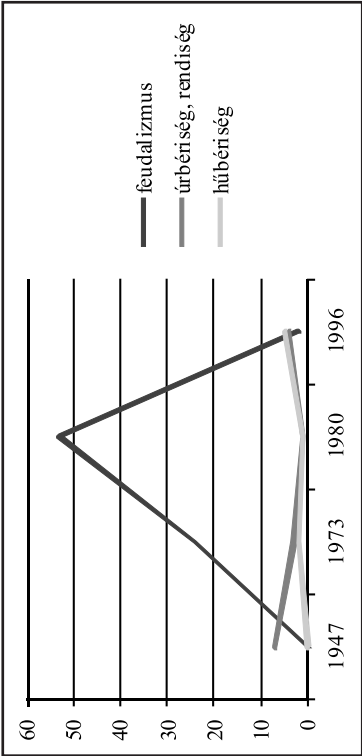
105 Tagányi neve a tanulmány jelzett helyén egy Trócsányi Zsolt által idézett szövegrészben jelenik meg.

106 Csetri Elek–Imreh István: i. m.

41		„feudális termelési viszonyok”		
44		„feudalizmus bomlási szakaszában” „antifeudális küzdelem”		
45		„feudális viszonyok”		
46		„feudális adóstatisztika” „feudális függőségben élő pa- rasztság”		
48		„feudalizmus”		
56		„feudalizmus bomlási szakasza” „feudalizmus” „feudalizmus”		
57		„feudális birtokosok”		
58		„feudális társadalom” „feudális úri réteg” „feudalizmus bomlási szakaszában”		
59		„»feudális« ígát hordozott” „feudális földesúri elnyomás”		
62		„erdélyi feudális társadalom-fej- lődés” „feudális úri hatalom” „feudalizmus bomlási szakaszában” „antifeudális küzdelem” „feudális társadalom”		
65		„feudális rendszer” „feudális termelési viszonyok”		

67			„feudalizmus” „feudális rend” „feudális osztályozási szempontok”			
68	Kővári László		„feudális társadalom” „feudális állam” „feudális kizsákmányolás” „feudális termelési mód” „feudalizmus”	„úrbéri állományok”		
69						
70						

Összesítés

Irodalom

Önálló kötetek, szintézisek

Balázs Sándor: *A politika peremén*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2004.

Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbség történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006; <http://mek.oszk.hu/08000/08023/08023.pdf> [letöltve 2012. március 4-én].

Benkő Samu: *Alkalmak és szavak. Tanulmányok, előadások, beszélgetések, vallo-mások, búcsúztatások*. Polis, Kolozsvár, 2002.

Benkő Samu: *Újrakezdések. Tanulmányok, előadások, beszélgetések, búcsúztatá-sok 1990–1995*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1996.

Bloch, Marc: *A feudális társadalom*. Osiris, Budapest, 2002.

Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Bolyai Tudo-mányegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1948; <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1123> [letöltve 2012. február 14-én].

Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. București, 2006. http://www.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf [letöltve 2012. február 19-én].

Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma, 1767–1821*. Kriterion, Bu-karest, 1980.

D. Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004. <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=322> [letöltve 2012. október 13-án].

Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Fejezetek Erdély gazdaság- és társadalomtör-ténetéből, 1848–1914*. Kriterion, Kolozsvár, 2002.

Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*. Kriterion, Bukarest, 1978.

Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1998.

Hobsbawm, Eric: *A történelemről, történetírásról*. Napvilág, Budapest, 2006.

Imreh István: *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a bomló feuda-lizmus utolsó évszázadából*. Kriterion, Bukarest, 1973.

Imreh István: *Székelyek a múlt időben*. Magvető, Budapest, 1987.

Imreh István: *Székely falutörvények*. Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudo-mányos Intézet, Kolozsvár, 1947. http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf8589.pdf [letöltve 2012. február 15-én].

Jakó Zsigmond: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának múltja és feladatai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1942; http://adattar.eme.ro:8080/xmlui/bitstream/handle/10598/8740/EME ETF133_Jako-Az%20Erdelyi%20Nemze-

ti%20Múzeum%20Levéltárának%20múltja%20és%20feladatai.pdf?sequence=4 [letöltve 2012. március 3-án].

Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009.

Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*. I–III. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. <http://mek.niif.hu/02100/02109/html/> [letöltve 2012. március 29-én].

Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998. <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=324> [letöltve 2012. április 3-án].

Miskolczy Ambrus: Bevezetés Henri H. Stahl világába és történeti szociológiájába. In Stahl, H. Henri: *A régi román falu és öröksége*. ELTE BTK, Román Filológiai Tanszék, Budapest, 1992.

Momoc, Antonio: *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*. Curtea Veche, București, 2012.

Rác István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről*. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október. 9–10. Debrecen, 1988.

Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1942; http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/8847/b1_130507.pdf?sequence=1 [letöltve 2012. március 10-én].

Thom, Françoise: *Limba de lemn*. Editura Humanitas, București, 2005.

Verdery, Katherine: *Comprimis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*. Editura Humanitas, București, 1994.

Cikkek, tanulmányok, interjúk

Ars longa, vita brevis. Interjú Csetri Elek történész-akadémikus születésének 80. évfordulója alkalmából. Készítette Somai József. *Közgazdász Fórum*, 2004. július-augusztus, 1–12. <http://epa.oszk.hu/00300/00315/00028/pdf/00028.pdf> [letöltve 2012. március 21-én].

Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. I. rész. *Magyar Kisebbség*. 1929. 5. sz., 168–175.

Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. II. rész. *Magyar Kisebbség*. 1929. 6. sz., 223–231.

Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. III. rész. *Magyar Kisebbség*. 1929. 7. sz., 248–252.

Bárdi Nándor: A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. *Magyar Kisebbség*. 1998. 3–4. sz., 55–59. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=10&cikk=m980307.htm> [letöltve 2012. március 3-án].

Bárdi Nándor: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. A magyar elképzelések 1918–1940. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz., 329–376. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf2400.pdf> [letöltve 2012. február 17-én].

Benkő Samu: A nyolcvanadik évtized. In *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996, 490–496. <http://mek.niif.hu/02700/02717/02717.pdf> [letöltve 2012. március 11-én].

Beszélgetés Egyed Ákossal. Készítette: Pelyach István. *Aetas*, 2000. 3. sz. http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/aetas/2000_3/2000_3-11.htm [letöltve 2012. március 21-én].

Cseke Péter: A tényfeltárás műhelyei a két világháború közötti Erdélyben. *Tiszatáj*. 2002. 1. sz., 61–73. <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/02-01/cseke.pdf> [letöltve 2012. február 29-én].

Cseke Péter: Az erdélyi magyar tudományosság szervezeti keretei és szellemi irányultsága; http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2007_01/cikk.php?id=1772 [letöltve 2012. március 1-én].

Egyed Ákos: Köszöntő. In *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004, 5–7. <http://mek.niif.hu/06200/06269/06269.pdf> [letöltve 2012. március 11-én].

Gyöngyösi Gábor: Milyen a székely ember? Imreh István: Székelyek a múlt időben. *Napjaink* (Miskolc). 1998. 2. sz., 33.

Györffy Gábor: Cenzúra Romániában. *Regio*, 2007. 3. sz., 95–116. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/095-116.pdf>. [letöltve 2012. március 1-én].

Imreh István: „A faluk birodalmának módjáról”. In Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1996, 179–194.

Imreh István: Tizenöt év történetírása a „Studii” mérlegén (1947–1962). *Korunk*, 1963. 8. sz., 1011–1017.

Imreh István: Válságirodalom és hagyomány. *Korunk*, 1971. 11. sz., 1679–1686. http://korunk.org/letoltlapok/zf_Korunk1971november.pdf [letöltve 2012. február 29-én].

Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái. *Erdélyi Tudományos Füzetek*. 1930. 23. http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/8757/EME ETF_23_Kantor-EME%20problemái.pdf?sequence=6 [letöltve 2011. március 10-én].

Kiss András: Jakó Zsigmond (1916–2008). Túlélés, kényszerpálya, alkotás. *Korunk*, 2011. 5. sz., 90–101. http://korunk.org/letoltlapok/Z_YKorunk2011majus.pdf [letöltve 2012. február 16-án].

Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999.

Köpeczi Béla: Erdély története harminc év távlatából. *Kisebbségkutatás*, 2006. 1. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2006_01/cikk.php?id=1332 [letöltve 2012. március 29-én].

Kubinyi András: Jakó Zsigmond a történettudós. *Erdélyi Múzeum*, 2006. 3–4. sz., 1–15. http://epa.oszk.hu/00900/00979/00418/pdf/EM-2006_67_03-04epa.pdf [letöltve 2012. március 16-án].

Lázok Klára: Könyvkiadás és cenzúra az 1950–60-as évek Romániájában. *Regio*, 2007. 3. sz., 117–145. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/117-145.pdf> [letöltve 2012. március 1-én].

Mikó Imre: Erdélyi politika. *Magyar Kisebbség*, 1998 3–4. sz., 110–117. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=10&cikk=m980307.htm> [letöltve 2012. március 3-án].

Molter Péter: Falukutatás Bálványosváralján. *Hitel*, 1940–1941. 3–4. sz., 285–306.

Nagy Áron: A romániai magyar történetírásról. *História*, 1987. 3. sz. <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1987-03/historia-1987-03-081013-7#> [letöltve 2012. április 3-án].

Pál Judit: Egyed Ákos nyolcvan éves. In Pál Judit – Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2010. 7–9.

Pál Judit: Néhány gondolat az erdélyi újkori társadalomtörténet-írás helyzetéről. *Erdélyi Múzeum*, 2010. 1–2. sz. 10–17.

Pataki József: Eredmények és feladatok a Székelyek történeti múltjának feltárásában. *Korunk*, 1957. 2–3. sz., 329–334.

„... pályám egy nagy kaland volt...” Beszélgetés Jakó Zsigmonddal. Kérdezett: Lupescuné Makó Mária, 2006. március, Kolozsvár. *Erdélyi Múzeum*, 2006. 3–4. sz., 16–27. http://epa.oszk.hu/00900/00979/00418/pdf/EM-2006_67_03-04epa.pdf [letöltve 2012. március 16-án].

Szabó T. Attila: A hetvenedik évforduló küszöbén 1986. In *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996, 5–12. <http://mek.niif.hu/02700/02717/02717.pdf> [letöltve 2012. március 11-én].

Szabó T. Attila: Az első munkatábor. *Hitel*, 1937. 1. sz., 51–65.

Venczel József: Metamorphosis Transilvaniae. *Magyar Kisebbség*, 1998. 3–4. sz., 101–109. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=10&cikk=m980312.htm> [letöltve 2012. március 3-án].

Levéltári források

Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Kolozsvár, Imreh István kézirathagyatéka.

Interjúk/beszélgetések Benkő Samuval, Csucsuja Istvánnal, Egyed Ákossal, Farkas Máriával és Kiss Andrással.